

בין רווחה למשפט

המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

א. פתח דבר ◀ יחידות הסיוע כשירות מעצים ◀ ב. הקמת יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה בישראל ◀ 1. פרספקטיבה משווה ומקורות השראה למודל הישראלי ◀ 2. הקמת יחידות הסיוע בישראל ◀ ג. יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה בישראל במרחב המשותף לרווחה ומשפט ◀ 1. המסגרת החוקית והארגונית ◀ 2. מבנה ודרכי עבודה ◀ 3. העובדות הסוציאליות ביחידות הסיוע – התפתחות תפיסת התפקיד ◀ (א) העובדות הסוציאליות ◀ (ב) השופטות ◀ (ג) עורכות הדין ◀ (ד) מערכת הרווחה ◀ 4. מובחנות של יח"ס כשירות סוציאלי ◀ ד. סוגיות בפרקטיקה: הפרקטיקה ביחידות הסיוע כפרקטיקה מעצימה ◀ 1. העצמה ופרקטיקה מעצימה ביחידות הסיוע ◀ 2. הבקשה ליישוב סכסוך ◀ 3. הגישור ביחידות הסיוע ◀ 4. שמיעת קולם של ילדות וילדים בבית המשפט לענייני משפחה כפרקטיקה מעצימה ◀ 5. העצמת הורים באמצעות סדנאות להורים בהליכי גירושין ◀ ה. מבט לעתיד.

א. פתח דבר

יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה (להלן: יח"ס) הן שירות סוציאלי ייחודי, הממוקם על התפר שבין מערכת שירותי הרווחה למערכת המשפטית, ועיקרן

* מרצה בבית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים ובתכנית ליישוב סכסוכים וגישור ע"ש אוונס באוניברסיטת תל-אביב. בעבר הקימה את יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה והייתה הממונה הארצית על יחידות הסיוע במשרד הרווחה בשנים 1997-2001. אני מבקשת להודות לד"ר אורנה כהן מביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת תל-אביב; לגב' יעל הרמל, מנהלת השירות לרווחת הפרט והמשפחה במשרד הרווחה; לגב' ענת ענבר, הממונה הארצית על יחידות הסיוע במשרד הרווחה, על הערותיהן ועל תרומתן לחשיבה שבבסיס מאמר זה. כמו כן אני מבקשת להודות לד"ר עידית וייס מביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת תל-אביב, לעורכי הקובץ ולחברת המערכת גב' עדי בירגר.

שילוב בין תפיסות מקצועיות-טיפוליות לבין העולם האדוורסרי המשפטי. בעוד ששירותים סוציאליים נוספים, כגון אלה הניתנת על ידי פקידי סעד לחוק הנוער וסדרי דין או שירותי המבחן לנוער ולמבוגרים, פועלים בזיקה למערכת המשפטית ומקשרים בין עולמות התוכן הטיפוליים למשפטיים, אך כשירות נפרד לחלוטין מזה של בית המשפט, ייחודן של יח"ס הוא בהשתייכות המקצועית והניהולית הדואלית למערכות הרווחה והמשפט. מכאן כי מחויבותן היא למשפחות שההתדיינות המשפטית מתרחשת בתוך הספרה האינטימית של חייהן מתוך נקודת מוצא כפולה זו. ההתערבות הטיפולית מכוונת לסייע למשפחה, שעצם מעורבותה בעימות משפטי היא ביטוי למצוקה ולאבדן שליטה שלה על עתידה, לשקול מחדש את מצבה ואת טובתה, להחזיר לעצמה את היכולת לקבל החלטות ולבצען בהווה ובעתיד. במקביל יח"ס הן גורם מייצג ופרשני עבור המערכת המשפטית על אודות עולם היחסים המשפחתיים ומשמעותם הרגשית והתפקודית, מתוך כוונה לסייע לבית המשפט לענייני משפחה למלא את ייעודו ולהתייחס באופן מורכב ורגיש לצורכי המשפחה וחבריה. מאמר זה ידון במידה שבה יח"ס הן שירות התורם להעצמה של הלקוחות¹ בשלב משברי בחייהן, שבו הן² העבירו, מרצונן או שלא מרצונן, את הסמכות לקבלת החלטות מרכזיות בחייהן לידי מערכת חיצונית ופורמלית – המערכת השיפוטית. בעניין זה תיבחן גם מידת מובחנותן או היטמעותן של יח"ס כשירות סוציאלי בתוך המערכת המשפטית, דהיינו עד כמה שומר שירות זה על אופיו ועל מטרותיו הייחודיים, הנובעים מעולם הידע והערכים של העבודה הסוציאלית והמקצועיות הטיפוליים, או עד כמה הוא נטמע בעולם הערכים של המשפט – סוגיה הנוגעת לעצם המפגש בין עולמות התוכן השונים של משפט ורווחה.

מאמר זה יסקור את תהליך הקמתן של יח"ס במסגרת בתי המשפט לענייני משפחה בישראל. אבחן את מיקומן של יח"ס במרחב המשותף לעולם הרווחה ולעולם המשפט ואסקור את הסוגיות החוקיות והארגוניות, את המבנה הארגוני ואת דרכי העבודה. המאמר אף יעסוק בסוגיות בפרקטיקה הנוגעות לארבע דרכי התערבות מרכזיות: השימוש בבקשה

1 השימוש במונח "לקוחות" בעבודה הסוציאלית נועד להתמודד עם סוגיות הקשורות באופן שבו תופסות נשות המקצוע את הנזקקות לשירותיהן. התייחסות אליהן כאל "מטופלות" מנציחה את פערי הכוחות בין ה"מטופלות" בעלות הידע לבין ה"מטופלות" הנזקקות לו, בדומה למודל הרפואי. גישות פוסט-מודרניות בעבודה הסוציאלית מבקשות להתמודד עם גישה זו ולבטל את השימוש במונחים המשקפים תלות של "נזקקת" ב"מומחית". השימוש במונח "לקוחות" נועד לתת מענה לתפיסות אלו, למצב את הלקוחות כצרכניות בעלות זכויות מלאות האחראיות למצבן ולבחירת דרכי ההתערבות ההולמות את צורכיהן ותפיסתן, ואת העובדות הסוציאליות כמאפשרות מיצוי של דרכי ההתערבות, הזכויות והתהליכים הנדרשים לשם כך.

2 השימוש בלשון נקבה מתייחס לנשים ולגברים כאחד.

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

ליישוב סכסוך, המודל הייחודי של הגישור ביח"ס, שמיעת קולם של ילדים בבית המשפט לענייני משפחה וקבוצות המידע להורים בהליכי גירושין. בסיום המאמר יוצגו הרהורים באשר לעתידן של יח"ס, בראייה אישית שלי כמי שהקימה את היחידות וניהלה אותן בשנותיהן הראשונות. מעבר למקורות מחקריים ותאורטיים מתבסס המאמר על ניסיוני האישי ומעורבותי בשלבי התכנון, התקינה, ההפעלה והניהול של יחידות הסיוע, על ראינות עם עובדות סוציאליות ביח"ס, עם מנהלות היחידות ועורכות דין שעיקר עיסוקן ממוקד בטיפול בענייני משפחה³ וכן על מחקר הערכה שבוצע בשנים הראשונות להקמת היחידות.⁴

יחידות הסיוע כשירות מעצים

סוגיית העצמת הלקוחות ותפיסת יח"ס כפועלות על פי עקרונות הפרקטיקה המעצימה דורשות הבהרת מושגים אלה. העצמה (empowerment) משמעה מעבר ממצב של חוסר אונים למצב של שליטה יחסית של האישה בחייה, בגורלה ובסביבתה, במישור הפרטי או הציבורי-חברתי. זוהי מעין האצלת סמכויות הניתנת לפרט בהגדה לתחושת חוסר אונים ואבדן שליטה שלה על ההחלטות ועל ההתנהלות המרכזיות בחייה. העצמה משקפת מעבר ממצב פסיבי למצב אקטיבי ברמה הפרטנית והקהילתית. זוהי פרקטיקה מקצועית המבטאת השקפת עולם, אמונות, ערכים, מטרות וכוונות.⁵ האם יח"ס הן שירות מעצים ברמת הפרט וברמת הפרקטיקה המקצועית המאפיינת אותן? לשאלה זו חשיבות גם בהקשר של מקומן הייחודי של יח"ס במרחב המשפטי ובמובחנותן.

שאלת ההעצמה כמוטיב מרכזי בעבודת שירות זה כרוכה גם בתפקיד המשפט בהווייה המשפחתית. על פי הגישה המסורתית, קיימים יחסים תוך-משפחתיים אידיאליים מבחינה מוסרית במסגרת המשפחה, שהיא היחידה החברתית הבסיסית, ותפקיד החוק להתערב רק

3 אני מבקשת להודות לכל המתראיינות לצורך כתיבת מאמר זה: הממונה הארצית על יח"ס, ענת ענבר; הממונות האזוריות רג'ין דהן, סו להמן וחיה נבו; העובדות הסוציאליות בלהה אילון, איתנה ברמן, תמר גוזנר, שרה קליין ורות ריכטר, העובדות ביחידות הסיוע במחוזות ירושלים והדרום, תל-אביב והמרכז וחיפה והצפון. כמו כן אני מבקשת להודות לעורכות הדין רחל בש, אלה כאהן וקרי רכטר, שהתראיינו אף הן לצורך כתיבת מאמר זה.

4 דליה בן-רבי וסמדר שמעיה-ידגר יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה: מחקר הערכה (דוח מחקר של מרכז מאיירס-ג'וינט, מכון ברוקדייל, בהזמנת משרד העבודה והרווחה, 2000). מחקר זה, היחיד שנערך עד כה על עבודתן הכוללת של יחידות הסיוע, משקף את התהליך של הקמת היחידות, את גיבוש התפקיד ואת יצירת המובחנות הייחודית שלהן במרחב שבין שירותי הרווחה לבין המערכת המשפטית.

5 אלישבע סדן "העצמה ועבודה קהילתית" חברה ורווחה יב(2) 143 (1996).

כשיש צורך בקביעת כללים או לאסור התנהגויות מסוימות. בהקשר זה ההתייחסות היא למשפחה הגרעינית ההטרסקסואלית. התפיסה הפמיניסטית מגדירה משפחה על פי חוק ומדיניות חברתית, ולפיכך החוק (ולא המוסר) הוא הנדרש כדי לקבוע מהי התפיסה הנורמטיבית של משפחה.⁶ ואכן, מבנה המשפחה בעולם המערבי משתנה.⁷ שינויים אלה מצביעים לכאורה על הצורך במעורבות הגוברת של בתי המשפט בחיי המשפחות הנדרשות להסדיר את היחסים בין חבריהן במצבים שבהם יכולתן לפתור קונפליקטים מוגבלת. אלא שמעורבות זו נדרשת להתמודדות, בין השאר, עם דילמות הכרוכות בשינויים החברתיים, כגון תפקידים משתנים של אימהות ואבות. בית המשפט נדרש לחיפוש אחר פתרונות למאבקים משפחתיים אלה, ובייחוד במקרים שבהם אין קיימות תשובות חד-משמעיות המסמנות, ברמה המשפטית, "אשמים" ו"שאינם אשמים". במאמרם של הקר ושמיר⁸ מצוטטת השופטת דורנר באמרה כי בחינת אפשרויות משמורת של קטין "צריכה להתבסס על תשתית עובדתית נאותה. חשיבות רבה יש לחוות-דעת מומחים. זאת הן בשל יכולתם לבחון את השאלות המתעוררות בכל מקרה בעין מקצועית, והן בשל היותם גורם נייטרלי לעומת ההורים היריבים" (ההדגשות שלי – ד"א). בכך מייצגת עמדתה תפיסה המפקיעה את כושר השיפוט מבעלי הדין (גם אם הם שפנו לבית המשפט), ובמקרה זה לפחות אחד ההורים, ומעבירה אותה למערכת חיצונית. גישה זו שונה מגישה מעצימה המשפרת את תחושת היכולת של הפרט לשלוט בחייה, ולפיכך זוהי פרקטיקה מכשילת העצמה, האחראית לחוסר אונים, לחוסר ערך עצמי, להאשמה עצמית ולניכור, ואלה מובילים לתלות גוברת בגורמים חיצוניים לשם פתרון בעיות.⁹

- 6 Laurence D. Houlgate, "Must the Personal be Political? Family Law and the Concept of family", 12 *International Journal of Law, Policy and the Family*, 107-119 (1998)
- 7 לדוגמה: בבריטניה של שנות השבעים של המאה העשרים חיו כ-6% מהכלות עם בני זוגן לפני הנישואין. בסופה של המאה – 60% חיו עם בני זוגן לפני הנישואין במערכת משפחתית (קר-הביטציה). שיעור הגירושין הכפיל את עצמו בשש בין השנים 1961 ו-2001. ב-1971 אחת מכל 12 משפחות הייתה חד-הורית, וב-2001 – אחת מכל חמש משפחות. בראשית המאה העשרים ואחת 8% מהילדים חיו במשפחות שבהן אחד מבני הזוג לא היה ההורה הביולוגי, ואחד מכל שלושה ילדים נולד מחוץ לנישואין (לעומת אחד מכל 16 ילדים שלוש שנה קודם לכן). ראו: Ann Buchanan, Joan Hunt, Harriet Bretherton & Victoria Bream, *Families in Conflict: Perspectives of Children and Parents on the Family Court Welfare Service* (2001)
- 8 דפנה הקר ורונון שמיר "אמהות", 'אבהות', 'משפחה': בין אינטואיציה להלכה פסוקה" סוציולוגיה ישראלית ה(2) 311, 331 (2003).
- 9 סדן, לעיל הערה 5.

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

מכאן כי למעורבות המוגברת של המערכת המשפטית בחיי המשפחה יש מחיר ומגבלות הקשורים למידת האוטונומיה וההגדרה העצמית של המשפחה ובנותיה. פרופ' יונה רוזנפלד¹⁰ דן בשימוש בחוק בעבודה סוציאלית ומציין כי על אף הברית בין העבודה הסוציאלית למשפט נקודות המוצא של מקצועות אלה שונות: המשפט הוא כלי המייצג צדק חברתי, ואילו על העבודה הסוציאלית מוטל התפקיד ליצור הזדמנויות חלופיות עבור אנשים ואוכלוסיות המודרים וממוקמים בשולי החברה. לתפיסתו, המשפטיזציה של העבודה הסוציאלית עלולה לפגוע באוכלוסיות חלשות בגלל השקעת יתר באיתור ובדיווח¹¹ על חשבון האינטימיות והאמון הנדרשים בתהליך הטיפול, ובגלל מיקוד יתר בתופעות בתחום הפלילי, כגון התעללות בחסרי ישע ואף הסתרה של התעללות והזנחה בגלל החשש ממעורבות החוק. מכאן כי מעורבות גבוהה של המערכת המשפטית בחיי המשפחה פוגעת בהעצמתה של המשפחה ושל הפרטים החיים בתוכה, שכן היא תורמת להעברת האחריות והסמכות לעתיד בני המשפחה מחבריה אל סמכות חיצונית, שלמרות כל הרגישות והערנות הטיפולית לעולם לא תוכל לזהות את כל הדקויות היוצרות את המארג המשפחתי הייחודי. מעורבות המשפט בגירושין גורמת להתערבות הן של המערכת המשפטית הן של מערכת שירותי הרווחה בחייהן של משפחות שבעבר לא נתפסו כזקוקות להתערבות חיצונית. הסכם הגירושין, המפרט אחריות והתנהגות הורית, הוא מסמך שבו הורים נכנסים לראשונה להתחייבויות חוזיות פורמאליות בקשר ליחסים עם ילדיהם. התערבות מומחים מטעם בית המשפט מערערת את סמכות ההורים ואת ביטחונם באשר לזכותם וליכולתם לקבל החלטות הנוגעות לגורל ילדיהם. צמצום המעורבות המשפטית והחזרת יכולת קבלת ההחלטות המשותפות להורים באשר לטובת ילדיהם הם אמצעים המעצימים אותם גם בשלב שבו הם תופסים עצמם, ונתפסים על ידי החברה, כמוחלשים. כאמור, יבחן מאמר זה עד כמה הפרקטיקה של יח"ס היא פרקטיקה מעצימה, וכיצד באה זו לידי ביטוי.

10 דברי יונה רוזנפלד, חתן פרס ישראל לעבודה סוציאלית לשנת 1998, בהרצאה שניתנה באירוע פרדה מהגב' אביבה פלאי, מנהלת שירות המבחן למבוגרים, ירושלים, 10.3.1999 (להלן: רוזנפלד).

11 אחד מתפקידי העבודה הסוציאלית הוא איתור אוכלוסיות חלשות, ובייחוד אוכלוסיות בסיכון. החוק מחייב דיווח לרשויות האכיפה והמשפט במקרים של איתור קטינים וחסרי ישע בסיכון. חששן של אוכלוסיות חלשות מזיהוין כמסכנות את ילדיהן עלול לפגוע בנכונותן ליצירת קשר עם רשויות הרווחה וליכולתן לקבל את הקשר הזה כמיטיב את מצבן וכמקדמו.

ב. הקמת בתי המשפט לענייני משפחה ויחידות הסיוע בישראל

פרק זה יציג את התהליך שהוביל להקמת בתי המשפט לענייני משפחה ויחידות הסיוע בישראל, וכן יבחן את הרציונל להקמתם על רקע המצב הקודם וההתפתחויות בעולם. תהליך חקיקת חוק בית המשפט לענייני משפחה בישראל לווה בסקירה מקיפה של החקיקה ושל יישומה ברחבי העולם. הלמידה הובילה למסקנה כי לא קיים מודל אחיד של יחידות סיוע או שימוש בשירותים חברתיים, וכי נדרשת מידה רבה של התאמת המודלים השונים לחקיקה הקיימת, למבנה מערכת הרווחה ולנורמות והתפיסות החברתיות-תרבותיות הרווחות בישראל.

מעורבות והתערבות המדינה וזרועותיה המשפטיות בנעשה במשפחה וביחסים האינטימיים בין ילדים והורים נובעת מהגישה שעל פיה "כשלא ניתן להציל נישואין, על הממשלה להבטיח כי תהליך הגירושין אינו מחמיר את המצב".¹² זהו הרציונל למעורבות המערכות החוקיות, ובאמצעותן מעורבות המערכות הטיפוליות והאבחוניות הפועלות מכוח החוק בחיי משפחות הנתונות במשבר. מציאות חברתית משתנה, שינויים במבנה המשפחה, בתפקודה ובציפיות החברתיות ממנה השפיעו כאמור על האופן שבו מתייחסת אליה המערכת המשפטית. השפעה זו ניכרת בייחוד בטיפול המשפטי בגירושין ובמשברים משפחתיים, מצבים שבהם פונה המערכת המשפטית אל המערכת המשפטית, כדי שזו תסייע לאזן בין הזכויות של חברי המשפחה השונים, מחד, ולשמר את טובתם, מאידך.¹³ אלא שבפנייה זו אל הערכאה המשפטית קיים ויתור על האוטונומיה של חברי המשפחה ועל זכותם לקבוע את גורלם באופן העלול להוות כשל העצמה.

1. פרספקטיבה משווה ומקורות השראה למודל הישראלי

עם עליית שכיחות הגירושין בעולם המערבי זוהו הסוגיות המשפטיות הנוגעות להסדרת היחסים בתוך המשפחה כמשניות לקשיים הפסיכולוגיים, הרגשיים והחברתיים שחווים בני המשפחה כאשר זו עומדת בפני שינויים במבנה שלה. ההבנה כי היחסים בין בני המשפחה אינם מסתיימים גם לאחר שינויים חוקיים העוברים עליה, כגון גירושין, היא שהובילה במשך עשרות שנים לחיפוש אחר מודלים שייתנו מענה לצורכי חבריה. כבר ב-

12 "When marriages cannot be saved, government should ensure that the divorce process (Buchanan, Hunt, Bretherton & Bream) does not make it worse" לעיל הערה 7, בפסקה (4.41).

13 Tammy L. Henderson & Pamela A. Monroe, "Introduction to the Special Collection on the Intersection of families and the Law", 51(4) *Family Relations* 289 (2002).

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

1939 נפתח בית משפט מפשר בקליפורניה,¹⁴ שכלל צוות יועצים הפועלים תחת חיסיון. ככל שרב מספר המשפחות המתמודדות עם גירושין, ובייחוד במחצית השנייה של המאה העשרים, כן רבו המדינות שחיפשו מודלים לטיפול בסכסוכים משפחתיים המותאמים לתפיסות חברתיות משתנות ולדרכים ליצירת הסכמות כחלופה להחלטות שיפוטיות.¹⁵ אציג כאן בקצרה את המערכות הפועלות באוסטרליה, בניו זילנד ובאנגליה ווילס, שהמודל הישראלי שאב מהן השראה.

החוק האוסטרלי¹⁶ ויישומו היו אחד הנדבכים המרכזיים בתהליך החקיקה בישראל בהתאמה הנדרשת. החקיקה האוסטרלית משנת 1975 התבססה על עקרון טובת הילד ושימשה כנקודת מוצא לשינוי תפיסתי ומושגי של המערכת המשפטית. בית המשפט למשפחה הומשג כ"בית משפט מסייע", המבקש לצמצם את העימות האדוורסרי וליצור חלופות המאפשרות המשך שיתוף פעולה בין הורים בהליכי גירושין. הוא כולל בתוכו גם צוות טיפולי, שמטרתו הן שירותי ייעוץ מקדים ופיוס למשפחות, בדרך כלל במסגרת הקהילה;¹⁷ ייעוץ לבית המשפט; שירותי יישוב סכסוכים; מידע להורים בהליכי גירושין (information session); מידע לגורמים טיפוליים וחינוכיים בקהילה; הכנת חוות דעת לבתי משפט, ובשלב מאוחר יותר – גישור ושירותים חלופיים לפתרון הסכסוך.¹⁸ רפורמה במערכת הובילה בשנת 2005 לשינויי חקיקה במערכת המשפטית והטיפולית ולהעברת סמכויות טיפוליות לשירותים בקהילה.¹⁹

- Hugh McIsaac, *The Conciliation Court: A Source of Hope for Parents* (unpublished paper, School of Social Work, University of Southern California, 1981) 14
- Katherine Foy, "Family and Divorce Mediation: A Comparative Analysis of International Program", 17 *Mediation Quarterly*, 83 (1987) 15
- ראו: Family Law Act, No 53 (1975) (Austl.) 16
- Carol Brown, *Dispute resolution in the 90's: Dispute resolution services – Family Court of Australia* (Paper presented to the Australian Dispute Resolution Association 1990 National Conference) 17
- Carol Brown, *Developing and implementing family court services: The Family Court of Australia* (A paper presented at the Second World Congress on Family Law and the Rights of Children and Youth, San Francisco, CA 1997) 18
- במסגרת הרפורמה שונה החוק המקורי מ-1975 לחוק התומך בשותפות הורית לאחר הגירושין, בין השאר באמצעות גיבוש תכניות הסברה בבית המשפט ובקהילה, הקמת צוות משימה להערכה מחדש של תכניות תמיכה בילדים וניסוי בבתי המשפט בסידיני ובפראמאטה (הסמוכה אליה) בטיפול בהתדיינויות משפטיות הנוגעות לילדים (Children's Cases Program), תוך קיצור זמן הטיפול בתיק ומיקוד בצורכי הילדים. ראו: D. Bryant, Chief Justice, Family Court of Australia, *Beyond the horizon: State of the Family Law and the Family Court of Australia 2004* (Opening Address of the Family Law Section) 19

מודל מרכזי נוסף לחקיקה בישראל הייתה מערכת בתי המשפט לענייני משפחה בניו זילנד (שהוקמה ב-1981), המעמידה אף היא את הגישור במרכז פעולתה. במערכת זו תהליך התדיינות בן שלושה שלבים: ייעוץ (שמטרתו לסייע למשפחה לשקול מחדש את הפירוד ולבחון את האפשרות לשיקום חיי הנישואין), גישור (לחיפוש אחר פתרונות מוסכמים בעת הפירוד) והליך משפטי (בבית המשפט). הגישור הוא מנדטורי (לבד מבמקרי אלימות), וההסכמות מקבלות תוקף של פסק דין. כל השירותים (לבד מההתדיינות המשפטית) מוצעים בקהילה, והמשפחות מנותבות אליהם באמצעות מתאמים מטעם בית המשפט.²⁰ מתן השירות בקהילה, ולא בתוך בית המשפט, והפעלתו על ידי מתאמים מטעם בית המשפט, יוצרים שירות הדומה בתכניו, אך שונה באופן מהותי במבנהו מזה שהוקם בישראל.

גם חוק המשפחה (Family Law Act, 1996) באנגליה ווילס מכוון להגברת השימוש בגישור כחלופה להתדיינות המשפטית שגם מצמצמת את העלויות הכלכליות הגבוהות הנלוות להתדיינות.²¹ בשנת 2001 הוקם באנגליה ובוילס שירות ציבורי לתמיכה וייעוץ לבית המשפט לילדים ומשפחה שתפקידו נקבעו על פי חוק²² (Children and Family Court Advisory and Support Service – CAFCASS). השירות כולל את שירותי הרווחה של בית המשפט למשפחה, שירותי ייצוג משפטי ושירותים חברתיים, חינוכיים ורפואיים המיועדים לילדים שעניינם: שמירה על רווחתם של ילדים וקידומה; ייעוץ לבית המשפט באשר לרווחת ילדים; יצירת תנאים לייצוג ילדים; מתן מידע, ייעוץ ותמיכה לילדים ולמשפחותיהם. תחומי ההתערבות כוללים סוגיות משמורת, הוצאת ילדים מהבית ואימוץ, באמצעות מתן חוות דעת, ייצוג משפטי נפרד לילדים ואפטרופסות על ילדים.²³ על שירות זה לשחרר את בית המשפט למשפחה מאחריות לסוגיות אלו בהנחה כי קביעה

D. Bryant, Chief Justice, *The Conference, Gold Coast, Australia, 29.9.2004* : *ראו גם* : *future of the Family Court* (The 3rd annual Austin Asche Oration, 23.11.04) www.familycourt.gov.au/presence/resources/file/eb0002090f6fa80/Third_Annual_Austin_Asche_Oration_23_Nov_2004.pdf : *ראו גם* : www.horutshava.org.il/documents/AustralianReform.doc

M. Roberts, "New Zealand's Family Court – Reflections for the Family Law Act of England and Wales", 11 *International Journal of Law, Policy and the Family* 246 (1997).

21 שם.

22 Criminal Justice and Court Services Act, 2000, c. 43 (Eng) (להלן: Criminal Justice and Court Services Act). (Court Services Act)

23 שם, בפסקה 12(1). כמו כן ראו: www.cafcass.gov.uk/English/AboutCAFCASS/introduction.htm

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

שיפוטית צריכה להיות האמצעי האחרון לקבלת החלטות בענייני ילדים, וכי יש לעשות כל מאמץ לאפשר דרכים חלופיות ליישוב סכסוך באמצעות השירותים המקצועיים המתאימים.²⁴ בכך מקביל הרציונל לזה העומד בבסיס התפיסה של הקמת יח"ס, אך מיקודו הוא בנושא הילדים, והוא כולל מרכיבים ותפקידים שלא נכללו עם אלו של יח"ס בישראל.

2. הקמת יחידות הסיוע בישראל

סמכותם הבלעדית של בתי הדין הדתיים בישראל לרון בענייני מעמד אישי, כפי שנקבעו על פי דבר המלך במועצה על ארץ ישראל 1922-1947²⁵ ואומצו על ידי החוק הישראלי לאחר קום המדינה, הותירו בפני הרשויות האזרחיות את האפשרות לרון בענייני המשפחה שאינם חופפים את המעמד האישי (דהיינו נישואין וגירושין) ויצרו פיצול כפול – בין המעמד האישי להתדיינות האזרחית, ובין הערכאות האזרחיות השונות וסמכויותיהן – באשר לנושאים שונים הקשורים ביחסים במשפחה, כך שעניינים שונים של אותה משפחה יכלו להידון בפני בתי משפט שונים בעת ובעונה אחת.²⁶ על רקע זה, עקב קשיי התפקוד וחוסר שביעות הרצון של מערכת המשפט וכלל הציבור מהפיצול הקיים, הוקמה ב-1982 ועדת שיינבוים,²⁷ שהמליצה בדו"ח שהוגש ב-1986 על רפורמה של המערכת המשפטית העוסקת בענייני משפחה. עיקר המלצותיה כללו התייחסות כוללת לסכסוך המשפחתי תוך ריכוז מכלול הטיפול בידי ערכאה שיפוטית אחת; התאמת המסגרת הפרוצדורלית לתכנים הייחודיים שבהם עוסקים דיני המשפחה (דהיינו הגמשתם); הכשרה מיוחדת של שופטים; חיבור בין הפן המשפטי לצד הטיפולי באמצעות יחידה מקצועית. בין הגשת הדו"ח לחקיקת חוק בית המשפט לענייני משפחה, תשנ"ה-1995 חלפו כמה שנים של לבטים ודיונים. מטעמים הנובעים ממערך הכוחות הפוליטיים בישראל, ומסיבות שנגעו בתפיסות של חשש מפילוג בעם (היהודי), הרצון למנוע נישואי תערובת (בין יהודים לשאינם יהודים) ויחס אמביוולנטי של מחוקקות ונשות ציבור לשמירה על זכויות הנשים,²⁸ נשתמרה בחקיקה החדשה ההגמוניה של מערכת בתי הדין הדתיים בדיני מעמד

24 Nigel Fricker QC, "The New Children and Family Courts Advisory Service", *Family Law* 102, 102-108 (2000).

25 סעיף 51 לדברי המלך במועצה על ארץ-ישראל, 1922 עד 1947. כותרת הסעיף: בתי-דין דתיים, שיפוט בתי הדין הדתיים, הגדרת המצב האישי.

26 דן ארבל ויהושע גייפמן "חוק בית המשפט לענייני משפחה, תשנ"ה-1995" הפרקליט מג 431 (1997).

27 הוועדה, ברשות השופט ש' שיינבוים, מונתה על ידי שר המשפטים.

28 צבי טריגר מרחיב בנושא זה במאמרו הדין בטיעון כי מבחינה פוליטית לא ניתן לשנות את ה"סטטוס קוו", שהוא הבסיס להמשך קיומו של המנדט הבלעדי בנושאי אישות לבתי הדין

אישי, אך בכל הנוגע להתדיינות האזרחית הורחבה התפיסה מעבר לזו המוצעת בהמלצות ועדת שיינבוים. בכך היה החוק בישראל למתקדם ורחב ההיקף בסוגו גם בהשוואה למדינות רבות אחרות.²⁹ בחוק גובשה תפיסה חדשה הנוגעת ליישוב סכסוכים באמצעות פישור וגישור בבית המשפט לענייני משפחה, וכן נקבע³⁰ כי בכל בית משפט לענייני משפחה תוקם יחידת סיוע, מערכת טיפולית שעניינה סיוע בהתמודדות עם משברים במשפחה.³¹ על פי החוק, על יחידת הסיוע לתת "בעצמה או באמצעות אחרים שירותי אבחון, ייעוץ וטיפול בענייני משפחה",³² דהיינו למצב עצמה בצומת בין המערכת המשפטית לבין הלוקחות הנזקקים לשירותיה בעת שהם מתמודדים עם משברים משפחתיים שלא הצליחו לפתרם בכוחות עצמם. בשונה משירותים טיפוליים שהיו קיימים בעבר, ובייחוד הסעד לסדרי דין,³³ אין יח"ס שירות הפועל בקהילה אלא בצמוד

הדתיים. טריגר טוען כי הסיבות לשימור חקיקה זו מורכבות בהרבה ומשרתות מטרות שונות, כולל קיבוע ההגמוניה הפטריארכלית המוצגת כאמצעי לשימור "שלמות האומה" ו"בניין האומה". לדבריו, המציאות היא מורכבת ורבת פנים, ותפיסת המצב הפוליטי ו"הכפיייה הדתית" כהסבר בלעדי היא פשטנית ומשרתת את שימור המצב הקיים. ראו צבי טריגר "יש מדינה לאהבה: נישואין וגירושין בין יהודים במדינת ישראל" משפטים על אהבה 173 (ארנה בן-נפתלי וחנה נוח עורכות, 2005).

29 בחוק החדש אומצה הדוקטרינה של שופטת אחת הדנה בכל ענייני האזרחיים של המשפחה, על כל היבטיהם, כדי ליישב את מכלול הסכסוך ולא רק פן צר אחד שלו (לבד מבית המשפט לנוער); כל ענייני המשפחה נידונים לפני אותה שופטת; תחומי הסמכות רחבים ביותר, על פי הגדרה רחבה של "קבוצת המשפחה", הכוללת בני זוג ובני זוג לשעבר, ידועים בציבור, הורי בני זוג, הורי הורים, אחיות ואחים ואת כל סוגי הסכסוכים שהמשפחה מעורבת בהם (כולל סכסוכים כספיים ורכשיים, ירושה, נזיקין, וכמובן יחסי הורים-ילדים).
30 סעיף 5 לחוק בית המשפט לענייני משפחה, תשנ"ה-1995 (להלן: חוק בית המשפט לענייני משפחה).

31 ארבל וגייפמן, לעיל הערה 26.

32 סעיף 5 לחוק בית המשפט לענייני משפחה.

33 פקידי הסעד לסדרי דין פעלו וממשיכים לפעול על פי חוק הסעד (סדרי דין בענייני קטינים, חולי נפש ונעדרים), תשט"ו-1955 וחוקים נוספים. עיקר תפקידם הקשור לבית המשפט הוא בהגשת תסקירים המבוססים על חקירת מצב הקטינים והמלצות בנוגע לעתידם, ובייחוד בתחומים הנוגעים למשמורת ולהסדרי ראייה. פקידי הסעד לסדרי דין הם עובדים סוציאליים הפועלים במסגרת המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות. הם עובדי הרשויות, כפופים מבחינת אחריותם המקצועית לפקידת הסעד הראשית לסדרי דין (במשרד הרווחה), עוברים הכשרה ייחודית ונושאים מינוי מטעם שר הרווחה.

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

לביית המשפט ותוך כפיפות כפולה ומשותפת למערכת הרווחה ולמערכת המשפט,³⁴ כפי שיפורט בהמשך.

לסיכום, השינוי וההתפתחות בתפיסת המשפחה ויחסיה עם המערכת המשפטית, הערנות המוגברת לחסרונות המאבק המשפטי וזיהוי היתרונות של דרכים חלופיות ליישוב סכסוך – אלה הם הבסיס לגיבושם של מודלים חדשים ומגוונים ולהתאמת החקיקה ותפקודה של המערכת המשפטית והחברתית למציאות המשתנה במדינות שונות. השינויים בשכיחות הגירושין ותפיסתם תרמו ליצירת דיאלוג מתפתח ומשתנה בין בעלות המקצועות והתפקידים השונים העוסקות בתחום זה – שופטות, עורכות דין ונשות טיפול ומומחיות לגישור ופישור. כוחות משותפים אלה נרתמו לחיבור בין ההליכים המשפטיים לפרקטיקה המקצועית-טיפולית. לצד תפקידן השיפוטי נדרשות השופטות במקרים רבים לנווט ולווסת את עבודתן של בעלות התפקידים האחרים, הפועלות במידה רבה "בצל החוק".³⁵

ג. יחידות הסיוע שלייד בתי המשפט לענייני משפחה בישראל – במרחב המשותף לרווחה ולמשפט

תהליך החקיקה והתקינה היווה בסיס, אך לא נדבך יחיד, בעיצוב מהותן ותפקידן של יח"ס והבניית מקומן הייחודי בקרב הקהילה המקצועית-סוציאלית והמשפטית גם יחד. פרק זה יבחן את המסגרת החוקית והארגונית של יח"ס, את הבניית דרכי העבודה בזיקה לשונות בין העולם הטיפולי למשפטי ואת התפתחותה של תפיסת התפקיד של העובדות הסוציאליות ביח"ס – החזון והמציאות של ראשית הדרך (כמוצגות על ידיהן, על ידי שופטות, עורכות דין ונציגי מערכות רווחה בקהילה). היכרות עם המסגרת הארגונית והחוקית ועם דרכי העבודה תסייע בדיון בסוגיות בפרקטיקה המוצגות בפרק הבא, שכן לדרכי העבודה וההתערבות המקצועית השלכות על סוגיות אלו, ובייחוד בכל הקשור למידת המובחנות של יח"ס ממערכות המשפט והרווחה המשיקות וליכולתן לפעול כשירות מעצים. לקראת סיומו יבחן פרק זה את סוגיית המובחנות של יח"ס ואת יכולתן לשמור על הייחודיות המעוגנת בעולם הערכים המקצועי של העבודה הסוציאלית, תוך הבניה של עבודה משותפת עם המערכת המשפטית.

34 סעיפים 5(א), (ב) ו-(ד) לחוק בית המשפט לענייני משפחה; כן צו בית המשפט לענייני משפחה (הקמת יחידות סיוע, דרכי פעולתן וסדרי עבודתן), תשנ"ו-1996 (להלן: צו בית משפט לענייני משפחה (הקמת יחידות סיוע, דרכי פעולתן וסדרי עבודתן)).

35 Benoit Bastard & Laura Cardia-Voneche, "Inter-Professional Tensions in the Divorce Process in France", 2 *International Journal of Law, Policy and the Family* 275 (1995)

1. המסגרת החוקית והארגונית³⁶

הקמתן של יח"ס שליד בתי המשפט לענייני משפחה בישראל מעוגנת כאמור בחוק בית המשפט לענייני משפחה ובתקנות הנלוות לחוק, שאף הגדירו הגדרה ראשונית את תפקידן ואת דרכי פעולתן.³⁷ בחקיקה ובתקינה אלו נקבע כי יח"ס הן שירות טיפולי-סוציאלי הנמנה עם שירותי הרווחה, ומהווה חלק ממשד הרווחה (דהיינו: העובדות מועסקות על ידי משרד הרווחה במסגרת שירות המדינה), אך במקביל כפופה כל יחידה מינהלית גם לסגן הנשיא (לענייני משפחה) בכל בית משפט שבו היא פועלת. נוסחה יוצאת דופן זו יוצרת למעשה כפיפות כפולה – הן למשרד הרווחה שבסיס הסמכות המקצועי שלו הוא של העבודה הסוציאלית, הן להנהלת בתי המשפט שבסיס הסמכות המקצועית שלה הוא משפטי. רוב רובן של עובדות היחידות, וכן המנהלות אותן, הן עובדות סוציאליות, אך ביחידות משולבות גם פסיכולוגיות ופסיכיאטריות המתמחות בטיפול בילדים ובמשפחה, כדי ליצור בסיס רב-מקצועי ועשיר המרחיב את ההתייחסות הרב ממדית למשפחות ולצורכיהן. באופן ייחודי התקנות³⁸ קבעו הן את רמת התקינה של היחידות (עובדת סוציאלית מול כל שופטת) הן את רמת הכישורים של העובדות הסוציאליות, קביעה שהגנה על המערכת מפני לחצים ארגוניים לצמצום כוח האדם.³⁹ להקמתן של יח"ס קדם תהליך שכלל כאמור חקיקה, תקינה ולבטים מקצועיים לגבי מהות תפקידי היחידות. ועדה, בראשותו של פרופ' דן שניט⁴⁰ (להלן: ועדת שניט), ראינה נשות מקצוע ובעלות תפקידים שונים ובחנה מודלים וחלופות לעבודה ולהגדרות

36 הבסיס החוקי יצר מבנה ארגוני יוצא דופן, ולפיכך בחינת המסגרת החוקית והארגונית שזורות זו בזו.

37 סעיף 5 לחוק בית המשפט לענייני משפחה; צו בית המשפט לענייני משפחה (הקמת יחידות סיוע, דרכי פעולתן וסדרי עבודתן); צו בית המשפט לענייני משפחה (יחידת הסיוע – כישורים מקצועיים ופיקוח מקצועי), תשנ"ו-1996 (להלן: צו בית המשפט לענייני משפחה (יחידת הסיוע – כישורים מקצועיים ופיקוח מקצועי)); תקנה 258 יט(ב) לתקנות סדר הדין האזרחי, תשמ"ד-1984 (להלן: תקנות סדר הדין האזרחי); חוזר המנהל הכללי 107, משרד העבודה והרווחה, 1997 (להלן: חוזר מנכ"ל 107).

38 סעיף 1(ב) לצו בית המשפט לענייני משפחה (הקמת יחידות הסיוע, דרכי פעולתן וסדרי עבודתן); סעיפים 1 ו-2 לצו בית המשפט לענייני משפחה (יחידת הסיוע – כישורים מקצועיים ופיקוח מקצועי).

39 במקרים שהוקמו בתי משפט חדשים או נוספו שופטים, והתעוררו קשיים בקבלת תקנים חדשים להעסקת עובדות סוציאליות בבתי משפט אלה, פנייתם של עורכי דין לבג"ץ הסירה את החסימה ואפשרה את קבלת התקנים ממשרד האוצר.

40 הרכב הוועדה: פרופ' דן שניט – יושב ראש; גב' יעל הרמל (אז) פקידת סעד ראשית לסדרי דין במשרד הרווחה; ד"ר פרץ סגל, ראש תחום ייעוץ במשרד המשפטים; גב' אלישבע זוהר (אז) פקידת סעד עירונית בעיריית תל-אביב.

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

תפקיד.⁴¹ חוזר מנכ"ל משרד העבודה והרווחה⁴² הגדיר את תפקידי היחידות הגדרה ראשונית על סמך חוות דעת מקצועיות. היעדים שגובשו היו כלליים, תוך התייחסות להגדרות החוק, באופן שהותיר מרחב לגמישות ולפיתוח התפקיד על פי המציאות המתגבשת. התפיסה הבסיסית הייתה כי על גוף טיפולי זה להיות חלק אינטגרלי של בית המשפט, מחד, אך גם חלק מרצף השירותים החברתיים והטיפוליים המוצעים למשפחות במצבי משבר, מאידך, ובעיקר בהתחשב במגוון השירותים הקיימים בקהילה ותוך הימנעות מחפיפה ומכפילות מיותרת אתם.

יח"ס הראשונות נפתחו בישראל בשנת 1997, שנה לאחר פתיחתו של בית המשפט לענייני משפחה הראשון ברמת גן, ומאז התרחבה פריסתם על פי פריסת בתי המשפט לענייני משפחה ברחבי הארץ.⁴³ כיום פועלות בישראל 14 יחידות סיוע בצמוד לכל אחד מבתי המשפט לענייני משפחה בארץ, ועובדות בהן 47 עובדות סוציאליות (כולל שלוש ממונות אזוריות וממונה ארצית, ב-41 תקנים). עד ל-31.12.2006 טופלו בסך הכול 36,932 משפחות.⁴⁴

2. מבנה ודרכי עבודה

המשפחות, ובדרך כלל המתדיינים, מופנים ליח"ס על ידי בית המשפט לצורך אבחון, פישור, גישור או התערבות טיפולית. בית המשפט רשאי לבקש חוות דעת בכתב או בעל פה, לאפשר לצדדים לגבש הסכמות באמצעות יח"ס ולתת לאלו תוקף של פסק דין, לסייע למשפחה להתמודד עם המשבר הכרוך בהתדיינות המשפטית ולאפשר תיווך עם גורמים אבחוניים וטיפוליים בקהילה. חלק מתפקידי יח"ס כולל התערבויות שמטרתן המרכזית היא ייעוץ לבית המשפט. אך עיקר עבודת היחידות היא ביצירת הזדמנות למשפחה להחזיר

41 ועדה זו לא הגישה דו"ח סופי. המידע מבוסס על פרוטוקולים שהם מסמכים פנימיים.

42 חוזר מנכ"ל 107, לעיל הערה 37.

43 בשנת 2006 נפתחה יחידת הסיוע בקריית-גת ובזאת הושלמה פריסת יחידות הסיוע על פי הפריסה של בתי המשפט לענייני משפחה. במידה ותחליט הנהלת בתי המשפט להוסיף תקנים לשופטים או להקים בתי משפט נוספים, יורחב היקף יח"ס.

44 על פי נתוני משרד הרווחה, בשנת 2006 טופלו ביח"ס 6,018 משפחות. בחלק מהמקרים משפחה הופנתה ליותר מתחום התערבות אחד. 1,783 משפחות הופנו לשם גיבוש הסכמות או הליכי גישור ופישור; 1,602 משפחות הופנו לשם הערכה וברור עתיד הנישואין; 1,266 משפחות – להתערבות בנושאי קשרי הורה-ילד/ה, משמורת והסדרי ראייה; 1,098 – בעניין צו הרחקה ואלימות במשפחה; ב-505 מקרים הוגשה בקשה ליישוב סכסוך; ב-138 מקרים נתבקשו עובדות יח"ס לייעץ לבית המשפט או להשתתף בראיון ילדים; ב-80 מקרים הייתה ההפניה לשם ניהול המקרה ותיווך לשירותים שונים בקהילה; עוד 85 משפחות הופנו למטרות שונות (אחר). סך כל ההפניות – 6,557.

לעצמה שליטה על התהליך ועל ההחלטות המשפיעות על חייה. באופן זה ימוזערו הנזקים הנובעים מהליכים משפטיים ארוכי טווח והמקצינים את הסכסוך, תוך שמירה על "קווים אדומים" הנוגעים לטובת קטינים וחסרי ישע. על היחידות הוטל לתת מענים מהירים וזמינים, באופן ההולם את צורכי המשפחה ובאמצעות התערבויות ממוקדות וקצרות מועד תוך התייחסות למכלול התכנים שבהם עוסק בית המשפט לענייני משפחה (למעט אימוץ).⁴⁵

דרכי ההתערבות ביח"ס רבות ומגוונות. אלו כוללות התערבות על אתר (הפניה ליחידה תוך כדי הדיון המשפטי וחזרה לדיון לאחר המפגש הטיפולי), ייעוץ אישי וזוגי לגבי עתיד הנישואין והמשפחה, טיפול קצר מועד, התערבות מערכתית כוללת, יישוב סכסוכים, גישור, גיבוש הסכמות (ולו חלקיות וזמניות), סדנאות להורים בהליכי פירוד וגירושין, התערבות טיפולית ביחסי הורים-ילדים בקשר לגירושין (ובייחוד סביב נתק ביחסים), חוות דעת לבית המשפט (ובייחוד במקרים של אלימות), ייעוץ לבית המשפט, הפניה ותיווך לשירותים בקהילה ומעקב אחר המשך טיפול.

על יח"ס הוטלה אף המשימה הייחודית בטיפול – פנייה חדשה וחדשנית לבית המשפט לענייני משפחה – "הבקשה ליישוב סכסוך",⁴⁶ שעיקרה האפשרות לפנות לבית המשפט במקרה של סכסוך זוגי ללא הגשת כתב תביעה או תובענה מסוימת. בבסיס התקנה הייתה הכוונה כי אמצעי זה יאפשר "תפיסת סמכות" בבית משפט אזרחי (כחלופה לבית דין דתי)⁴⁷ ללא ההסלמה הנגרמת מהגשת תביעות. חלופה זו מבוססת על ההנחה כי בני משפחה יצטרכו להמשיך ולקיים מערכת קשרים גם לאחר סיום ההליך המשפטי, ובייחוד כאשר יש במשפחה ילדים. ההליך האדוורסרי נתפס כיוצר חסמים הפוגעים בתקשורת, בעוד שגיבוש הסכמים נתפס כפתרון עדיף המונע הקצנה וקיטוב.⁴⁸ הדיון

45 ראו גם: דורית אלדר "יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה", דיני משפחה בישראל בעידן בית המשפט לענייני משפחה ב 1134 (יהושע גיפמן עורך, 1998) (להלן: אלדר "יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה"); דורית אלדר, רג'ין דהן, חיה נבו וענת ענבר "יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה" חברה ורווחה כ(4) 499 (2000).

46 תקנה 258כ לתקנות סדר הדין האזרחי.

47 משום שעל פי המצב הקיים והפיצול בין המערכת השיפוטית הדתית לאזרחית, דיונים הנפתחים במערכת אחת מחייבים את שני בני הזוג ומונעים התדיינות במערכת המקבילה. במקרים רבים מגישה אחת מבני הזוג תביעה לערכאה שיפוטית הנתפסת על ידיה כתואמת את האינטרסים שלה, כדי להקדים את בן הזוג האחר ולמנוע התדיינות במערכת השנייה.

48 לאור הסטטוס קוו הקיים בעניין סמכויות בתי הדין הדתיים לדון בענייני משפחה, לצד הסמכות המקבילה של בתי המשפט האזרחיים (והיום: בית המשפט לענייני משפחה) לדון בכל ענייני המשפחה לבד מעצם הגירושין, התעורר ויכוח משפטי סביב השאלה אם פנייה

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

המשפטי באשר לשימוש בבקשה אינו נוגע למהות ההתערבות הטיפולית הנלווית אליה. כל פנייה על פי הבקשה ליישוב סכסוך מופנית ליחידת הסיוע⁴⁹ לצורך בירור עתיד היחסים, פישור, גישור או הפניה לטיפול.⁵⁰ כל פנייה כזו נתפסת על ידי יחידת הסיוע, מתוך הפריזמה הטיפולית, כהזדמנות לבני הזוג לבחון את יחסיהם, לנסות ולקבל החלטה מושכלת, ורצוי משותפת, לגבי עתיד היחסים, לבחור בניסיון טיפולי נוסף לשיקום היחסים או בגישור כאמצעי לפירוד, ללא הסלמת העימות והקצנתו.

יח"ס פועלות תחת חיסיון,⁵¹ ולבית המשפט מועברות רק תוצאות ההתערבות ללא התייחסות לתהליך ולתכניו, דבר המאפשר מיקוד באינטרסים האמיתיים שמאחורי העמדות המוצהרות של כל הצדדים. היחידות אינן תחליף לשירותים החברתיים בקהילה, העובדים הסוציאליים אינם פקידי סעד לסדרי דין,⁵² ותפקידם אינו לספק שירותים טיפוליים ארוכי טווח המוצעים בקהילה בשירותים הציבוריים והפרטיים.⁵³

הקמת יח"ס לוותה בהתמודדות עם דילמות הקשורות לשוני בין העולם הטיפולי למשפטי. בהגדה לתרבות האינדיווידואליסטית באופייה של השיפוט, יח"ס מתבססת על עבודה צוותית רב מקצועית. דרכי העבודה ביח"ס מאפשרות ייעוץ, ליבון סוגיות ודילמות,

לבית המשפט האזרחי באמצעות הבקשה ליישוב סכסוך אכן מקנה לבית משפט זה את הסמכות הבלעדית לדון במכלול ענייני המשפחה. ההתמודדות ברמה המשפטית עם סוגיה זו נדונה באמצעות תהליכים של הרחבת החקיקה גם לבתי הדין הדתיים, והכוונה היא לחוקק חוק שעל פיו גם בבתי הדין יוקמו יחידות סיוע. ראו: ארבל וגייפמן, לעיל הערה 26.

49 תקנה 258ט(א) לסדר הדין האזרחי.

50 דורית אלדר "תובענה ליישוב סכסוך: חלופה טיפולית בבית המשפט לענייני משפחה" דיני משפחה בישראל בעידן בית המשפט לענייני משפחה ג 1217 (יהושע גיפמן עורך, 2000).

51 תקנה 258ט(ב) לתקנות סדר הדין האזרחי.

52 קיימים הבדלים מהותיים בין תפקיד פקידת הסעד, המחויבת לערוך חקירה מקיפה בנוגע לקטינים ולהגיש תסקיר מפורט הכולל המלצה מנומקת הנוגעת לעתידם, לבין תפקיד העובדת הסוציאלית ביחידת הסיוע. הלקוחות של פקידת הסעד הם הקטינים, בעוד שלקוחות יחידת הסיוע הם המתדיינים, בדרך כלל ההורים, ובאמצעותם – המשפחה כולה כמערכת. לפקידת הסעד לסדרי דין מינוי על פי חוק המאפשר להם קבלת מידע מכל מקור הרלוונטי לקטינה, בעוד שהעובדות הסוציאליות ביח"ס יקבלו מידע רק לאחר ויתור סודיות מצד הלקוחות. פקידות הסעד מגישות תסקיר מקיף המשקף את כל המידע שאספו והמחויב בהמלצה ברורה. יחידת הסיוע מגישה לבית המשפט סיכום של ההסכמות שהושגו ללא פירוט התהליך (החסוי), ובמקרה שמתבקשת חוות דעת – זוהי חוות דעת קצרה, ובדרך כלל נקודתית לסוגיה ייחודית. במקרים שיש צורך בחוות דעת מפורטת, ממליצה יחידת הסיוע על הפניה לתסקיר על ידי פקידת הסעד בקהילה. פקידות הסעד יכולות להיות מוזמנות לעדות הכוללת חקירה וחקירה נגדית, בעוד שעובדות יח"ס הן יועצות לבית המשפט ואינן עומדות לחקירה נגדית.

53 אלדר "יחידות הסיוע שלידי בתי המשפט לענייני משפחה", לעיל הערה 45.

הדרכה, תמיכה רב מקצועית ושותפות באחריות על ההחלטות, על ההמלצות ועל המסקנות. כמו כן הייתה העדפה של המערכת המשפטית (ובייחוד בבית המשפט ברמת גן, הגדול בבתי המשפט, ובו גם היחידה הגדולה ביותר) כי לכל שופטת תוצמד עובדת סוציאלית אחת שתעבוד אתה בקביעות. בשלב הראשוני היה ערך לצורת עבודה זו ככרטיס כניסה למפגש בין המערכות וכאמצעי ליצירת הקשר והשפה המשותפת. עם הזמן גובש מודל עבודה של צוות של עובדות סוציאליות עם בית המשפט באופן שתאם במידה רבה יותר את תפיסת התפקיד של יח"ס אך נגד את האופי האינדיווידואלי המוכר לשופטת ודרש הסתגלות.

לפערים בין העולם המשפטי לעולם הטיפולי ביטוי המקביל לפער בין השפה המשפטית הבהירה, החדה והמדויקת לבין השפה הטיפולית העמומה. אחד התפקידים הייחודיים של יח"ס הוא לגשר בין הדיוק והמסגור המשפטי לבין העמימות הטיפולית באופן היוצר מרחב משותף הברור לכולם. כביטוי נוסף לעמימות זו קיימים מקרים שבהם העזרה שמגישה יחידת הסיוע לבית המשפט ולמשפחות גם יחד מתבטאת דווקא ביכולת לגלות אחריות מקצועית ולומר לשופט כי במקרה כזה או אחר אין עוד אפשרות להתערבות טיפולית, אין התקדמות, ויש צורך בהכרעה משפטית חד-משמעית. בית המשפט יכול לקבל אמירה זו רק מתוך הערכה לאחריות וליושרה המקצועית של יח"ס.

3. העובדות הסוציאליות ביחידות הסיוע – התפתחות תפיסת התפקיד

תת-פרק זה עוסק בתפיסות תפקיד העובדות הסוציאליות ביח"ס מראשית הקמתן. עניינו הצגת פיתוח התפקיד במרחב שבו ממוקמות יח"ס, בין מערכת הרווחה למערכת המשפטית. תפיסת התפקיד מוצגת מארבע נקודות מבט: של העובדות הסוציאליות עצמן, של המערכת השיפוטית, של עורכות דין הפועלות בבתי משפט לענייני משפחה ואשר לקוחותיהן הופנו ליח"ס ושל מערכות הרווחה בקהילה.

(א) העובדות הסוציאליות⁵⁴

עם פתיחת יח"ס התקבלו לעבודה בהן עובדות סוציאליות ותיקות בעלות ניסיון רב במערכות שונות ומגוונות. למרות הניסיון העשיר המצטבר מדווחות העובדות הסוציאליות כי בשלב זה חשו "חסרות ידע". תחושה זו הוסברה בחיבור של שירות רווחה

54 כל הנאמר על תפיסות מקצועיות, על הערכת התפתחות התפקיד של העובדות הסוציאליות ועל דרכי עבודתן מבוסס על הראיונות שנערכו אתן לצורך כתיבת מאמר זה (ראו: לעיל הערה 3).

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

זה לעולם המשפטי. העובדות ציינו כי בתהליך ההכשרה הראשוני ההרצאות בנושא חוק ומשפט היו המשמעותיות ביותר להן. עם הזמן למדו העובדות הסוציאליות לזהות בבירור את המפגש הייחודי של עולמות ידע אלה, אך גם את השונות והמובחנות של המערכות השונות. הן ציינו כי השופטות למדו מושגים טיפוליים רבים יותר, העובדות הסוציאליות – מושגים משפטיים רבים יותר, והמרחב המשותף הוא שאיפשר קבלת תוצר טוב ושלם יותר, תוך הקפדה שפרופסיה אחת לא תפלוש לתחום המומחיות של חברתה.

הדואליות שבקיום היחידות בין שני העולמות באה לידי ביטוי בהיותן חלק משירותי הרווחה ובשייכותן המנהלית והמקצועית למשרד הרווחה, מחד, ובמחויבות למערכת המשפטית ולסמכות לעניין נוהלי העבודה וכן להנחיות נשיא בית משפט השלום או סגן הנשיא לענייני משפחה בבית המשפט שבו פועלת היחידה, מאידך.⁵⁵ ההגדרה העמומה של תפקיד יח"ס כפי שהיא מופיעה בחוק, בתקנות ובחוזר מנכ"ל משרד העבודה והרווחה⁵⁶ השאירה מקום נרחב לפרשנות. מעבר להנחיה למתן "שירותי אבחון, ייעוץ וטיפול בענייני משפחה" לא נקבעו מראש תחומי ההתערבות או דרכי העבודה שיאפשרו את תפקוד השירות הסוציאלי בתוך המערכת המשפטית, ואלה נקבעו במהלך שנות העבודה בדיון מקצועי מתמשך בין שתי המערכות, שחיפשו להשלים זו את זו. כבר בראשית הדרך התעורר הדיון בשאלה את מי נועדו היחידות לשרת. בעוד ששופטים רבים תפסו את התפקיד הראשוני של היחידות כמתן שירותי ייעוץ לבית המשפט, הובילה התפיסה הסוציאלית שהדגישה שהמשפחות המתדיינות כלקוחות הן במקום הראשון, ואילו השופטים – במקום השני, כלקוחות משניים, שהייעוץ הניתן להם מכוון אף הוא לסיוע בזיהוי פתרונות המותאמים לצורכי המשפחות. בראשית הדרך היו עובדות שחשו כי באופן פרדוקסלי בית המשפט היה לקוח דומיננטי יותר מהמטופלים כתגובה לצרכים שהוצגו על ידיו (ובייחוד בכל הקשור להעמקת ההבנה של תכנים טיפוליים והפרשנות המקצועית של מצבי משבר משפחתיים, חוות דעת מקצועיות או דרכי התערבות) ולרצון המערכת הטיפולית החדשה למקם את עצמה במרחב המשפטי ולהתקבל על ידיו. אך ככל שיח"ס נתפסו ואף תפסו את עצמן במקום בטוח יותר במערכת המורכבת, כך התחדדה האמירה המקצועית הייחודית שהעמידה את המשפחות כלקוחות המרכזיים. גם בטווח הארוך ובפרספקטיבה של השנים שחלפו מאז הקמת היחידות נמצא כי עובדות סוציאליות שונות תופסות באופן שונה את מעורבות המערכת המשפטית בקביעת התפקיד. יש

55 סעיף 5(ב) לחוק בית המשפט לענייני משפחה; סעיף 2 לצו בית המשפט לענייני משפחה (הקמת יחידות סיוע, דרכי פעולתן וסדרי עבודתן); סעיף 1(ב) לצו בית המשפט לענייני משפחה (יחידת הסיוע – כישורים מקצועיים ופיקוח מקצועי).

56 סעיף 5 לחוק בית המשפט לענייני משפחה; צו בית המשפט לענייני משפחה (הקמת יחידות סיוע, דרכי פעולתן וסדרי עבודתן); חוזר מנכ"ל 107, לעיל הערה 37.

הרואות בהנהלת בתי המשפט⁵⁷ את מי שמעורבת ומשמעותית בגיבוש התפקיד, ⁵⁸ ויש הרואות בסגן הנשיא ובשופטים⁵⁹ בכל בית משפט גורמים משמעותיים המשפיעים על המשא והמתן המתמשך בין כל יחידה לבית המשפט שבו היא פועלת⁶⁰ עד כי הן מזהות שונות ברורה בתפקוד היחידות השונות, בסוגי ההפניות וביחס לחלק מהתכנים ולדרכי העבודה. עם זאת הגורם המאחד הברור הוא מחויבותן לגוף הידע, לערכים ולקוד האתי של העבודה הסוציאלית וכן לנהלים ולמודלים המקצועיים הייחודיים שגובשו במשותף על ידי הצוות.

בתהליך גיבוש דרכי העבודה של שתי המערכות ויצירת המרחב המשותף היה צורך בהקפדה על שימור הייחוד כשירות רווחה, דהיינו הימנעות מהיטמעות במערכת המשפטית ואימוץ תפיסותיה, צרכיה וערכיה כמובילים העיקריים בשרה ההתערבות (ומכאן הרציונל לשייכות למשרד הרווחה) ושמירה על סוברניות מקצועית. עם זאת נדרשה גם פתיחות, שתאפשר חיבור בין שימור הנאמנות לעצמי המקצועי לבין קבלת מעמדו הייחודי של השופט. שלב זה היה מלווה בחששות ובחוסר ביטחון של רבות מהעובדות הסוציאליות בעמידתן נוכח המערכת המשפטית, בתוכה או לצדה. היו בהן שחשו חוסר הערכה וערעור של מעמדן המקצועי, ואפילו דחייה. זו באה לידי ביטוי במיעוט הפניות מצד אחדים מהשופטים או בדרך התייחסות להמלצות או לחוות הדעת של עובדות סוציאליות.

עם ביסוס מעמדן של יח"ס כשירות ושל העובדות הסוציאליות ככוח פרופסיונלי ולמרות הערנות לדילמה מרכזית זו קיימות יחידות סיוע שבהן תפיסת התפקיד משקפת מידה מסוימת של היטמעות במערכת המשפטית ותפיסותיה, תוך העמדת צורכי המערכת וההליך המשפטי במקום גבוה בסדר העדיפויות, בעוד שביחידות אחרות או אצל עובדות סוציאליות אחרות קיימות מודעות והקפדה על מובחנות מקצועית ייחודית בתוך המערכת.

57 דהיינו מנהל בתי המשפט, שופט העומד בראש המערכת המשפטית כולה. מאז הקמת היחידות ועד לכתיבת שורות אלו כיהנו בתפקיד השופט יצחק רביבי, השופט דן ארבל, השופט בועז אוקון והשופט משה גל.

58 מעורבות זו באה לידי ביטוי ברצון לשותפות בקביעת הגדרות תפקיד, נוהלי עבודה, סדרי עדיפויות ומידת הזמינות והנגישות של יח"ס וכן הפרשנות של סוגיות משפטיות ואתיות הנוגעות בחיסיון.

59 הכוונה לסגן נשיא (לענייני משפחה) בכל אחד מהמחוזות שבהם פועלות יח"ס ולשופטים בכל מחוז. כמו כן מעורבים בתהליך, במידה שונה, נשיאי בתי משפט השלום בכל מחוז.

60 מעורבות זו נוגעת במידה רבה יותר בתפקוד הספציפי ובדרכי העבודה של היחידה באותו בית משפט ובאופי הקשר בין יח"ס לבין בית המשפט. לשאלה זו השלכות על תפיסת התפקיד, על מידת האוטונומיה של יח"ס, על מידת הזמינות והנגישות של העובדות הסוציאליות בעת הדיונים המשפטיים, על מערכת היחסים בין יח"ס לבית המשפט ועוד.

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

שונות זו באה לידי ביטוי בראיונות עם העובדות הסוציאליות: יש המוצאות כי הן מופעלות במידה רבה יותר על פי לוח הזמנים של בית המשפט ודרישתו למענים מידיים התואמים את התנהלות הדיון, בעוד אחרות בטוחות יותר ביכולתן להשפיע על בית המשפט לנהל את הדיון על פי הצרכים הטיפוליים של משפחות, הנדרשות לעתים לקיצור או להארכתו של משך זמן ההתערבות לצורך קידום התהליך הטיפולי. ביטוי נוסף לפער זה הוא תפיסתן את מעמדן בבית המשפט ואת מרכזיותן בטיפול במשפחות המתדיינות. בדבר אחד הייתה דעתן של העובדות הסוציאליות אחת: לכולן ידע מקצועי ייחודי וערכים מקצועיים שהן מסתמכות עליהם, והן מדגישות את אלה כמקור הסמכות שלהן וככלי שסייע להן לגבש מעמד מקצועי ראוי ומספק בתוך בית המשפט. לדברי העובדות הסוציאליות, הערכת השופטים את תרומת יח"ס באה לידי ביטוי במקרים רבים בפסקי הדין, המציינים את ההתערבות הטיפולית כמאפשרת סיום הליכים משפטיים סבוכים לטובת המשפחות.

(ב) השופטות⁶¹

אין ספק כי לסגני הנשיא (לענייני משפחה) שכיחנו בתפקידם בארבעת המחוזות⁶² שבהם הוקמו בתי המשפט והיחידות הראשונות, היה תפקיד מרכזי בקליטת השירות החדש. זכות ראשונים שמורה בתחום זה לשופטת יהודית שטופמן, אז סגנית הנשיא (לענייני משפחה) בבית משפט השלום במחוזות תל אביב והמרכז, אשר בתקופת כהונתה בבית המשפט ברמת גן הוקמה יחידת הסיוע הראשונה. היכרות מוקדמת שלה עם שירותים סוציאליים והעניין המקצועי שלה בחדשנות שבהקמת היחידות אפשרו דיאלוג מורכב ומקדם של המערכת הטיפולית עם המערכת השיפוטית. דיאלוג זה התבסס גם על יחסים אישיים-מקצועיים שנוצרו בין השופטות לבין העובדות הסוציאליות. התאפשרה תקשורת פתוחה, פורמלית ובלתי פורמלית, באמצעות השפות השונות (המשפטית והטיפולית), ואף גובשה שפה חדשה משותפת והיו החלטות משותפות לגבי אופן הצגת הסיכומים לבית המשפט וההשתתפות בדיונים המשפטיים.

61 הדברים מבוססים על שיחות שנערכו בעבר, התנסותי האישית וראיונות שנערכו עם שופטות במסגרת מחקר ההערכה (בן-רבי ושמעיה-ידגר, לעיל הערה 4). לא נערכו ראיונות עם שופטות ושופטים לצורך כתיבת מאמר זה.

62 ב-1997, בעת הקמת יח"ס הראשונות, כהנו סגני הנשיאים השופט פ' אסולין (מחוז באר שבע והדרום), השופטת ח' בן-עמי (מחוז ירושלים), השופטת ר' טובי-פרידמן (מחוז חיפה והצפון) והשופטת י' שטופמן (מחוז תל-אביב והמרכז).

שופטות ציינו כי ליח"ס היכולת, התפקיד והסמכות לעסוק בתכנים סמויים (בעוד שההליך המשפטי מחייב החצנה והמשגה קונקרטי של מוקדי הסכסוך), להבין טוב יותר את צורכיהם ורצונותיהם הנסתרים של הצדדים, לאפשר גיבוש פתרונות יצירתיים (ברוח הגישור) וכן ליעץ לשופטת לגבי מוקדי הסכסוך ולגבי פתרונות אפשריים התואמים את צורכי המשפחה המסוימת. כתוצאה מכך, כבר לאחר שנת עבודה משותפת אחת ראו רוב השופטות ביח"ס מרכיב בלתי נפרד של בית המשפט לענייני משפחה באופן שהשלים את תפיסתן את בית המשפט כעוסק בפתרון סכסוכים יותר מאשר בהכרעות משפטיות. תפיסתן זו של השופטות, שלפיה המרכיב הטיפולי והמשפטי משלימים זה את זה, דומה לזו של העובדות הסוציאליות. שותפות זו התפרשה במקרים רבים על ידי השופטת גם כתפיסת יח"ס כמסוגלות לפעול במקום בית המשפט על ידי קידום מציאת פתרונות לא משפטיים לסכסוך.⁶³ פתרונות אלה חסכו את זמנו של בית המשפט ומנעו הסלמה של הסכסוך, הנלווית במקרים רבים להליך המשפטי. עם זאת יש שופטים הרואים בתפקידם שלהם כממוקד ביישוב הסכסוך, או שהם אינם מייחסים חשיבות רבה לממד הטיפולי, ולפיכך אינם מרבים להפנות משפחות ליח"ס והם נעזרים פחות בשירותיהן. מכאן כי הבניית התפקיד ויצירת השפה המשותפת לעולם הטיפולי והשיפוטי הן תהליך מתמשך, המתבסס על הקשר הפורמלי והבלתי פורמלי בין המערכות, על הקשר האישי-מקצועי בין הממונות המחוזיות לסגני הנשיאים והשופטות, על ימי עיון משותפים ועוד.

(ג) עורכות הדין⁶⁴

צלע נוספת במרובע המקצועי היא עורכות הדין המייצגות את הצדדים. החשדנות בין עורכות הדין לעובדות הסוציאליות הייתה הדדית. תכופות נתפסו עורכות הדין על ידי העובדות הסוציאליות כשיפוטיות, נוקטות עמדה ואפילו מתנשאות. העמימות שליוותה את תחילת דרכן של היחידות ושל הגדרות התפקיד שלהן חיזקה חששות אלו. שנתיים לאחר הקמת היחידות זיהו עורכות דין רבות את היחידות ככלי חשוב ובעל תרומה למערכת המשפטית, אך לא כולן זיהו את תרומתה הייחודית.⁶⁵ ייתכן כי אי-הכרת

63 בן-רבי ושמעיה-ידגר, לעיל הערה 4.

64 תפיסות של עורכות דין את תפקידי יח"ס מבוססות על ראיונות עם עורכות דין כמצוין לעיל

וכן על ראיונות שנערכו עם עורכי ועורכות דין במסגרת מחקר ההערכה (שם).

65 שם.

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

החשיבות של היחידות בעיני חלק מעורכות הדין נעוצה בשוני בחינוך לשני המקצועות⁶⁶ ואולי נעוצה היא בחשש מאבדן ההגמוניה המקצועית. העובדות הסוציאליות חשות כי עם חלוף השנים וגיבושן של דרכי עבודה עדיין ניכרת חשדנות-מה אצל חלק מעורכות הדין, בעוד אצל אחרות ניכרת הערכה ליח"ס, והן רואות בהן משאב המסייע ללקוחותיהן. קיימות עורכות דין המזהות את הערך המוסף של ההתערבות הטיפולית ביחידה, וגוברת תפיסתן כי סכסוך משפחתי אינו יכול לקבל פתרון שהוא רק משפטי או רק טיפולי, אלא מעצם טיבו הוא נדרש להתבוננות אינטר-דיסציפלינרית המשלבת את שתי הפרופסיות. העובדה כי מלבד השופטת יש עין נוספת המתבוננת בהסכם, ובאנשים שמאחורי ההסכם, נתפסת כחיובית, אם כי יש המביעות חשש לגבי היכולת לבצע הערכה משמעותית בפרק הזמן הקצר העומד לרשות היחידות. יש אף המרחיקות לכת ומדיגישות כי עיקר הפתרון טמון במענה הפסיכולוגי-רגשי ומיעוטו בפתרון הכלכלי-משפטי. יחידת הסיוע נתפסת על ידיהן כ"חממה" המאפשרת שותפות כזו, ובייחוד כאשר מדובר בסכסוך ברמת עימות גבוהה. סכסוכים אלה מאופיינים בפניות חוזרות ונשנות לבית המשפט, בעירוב הילדים בסכסוך המגיע לעתים עד הסתה, בנתק ביחסים בין ילדים לאחד מהוריהם, במאבקי משמורת מרים ועוד. גם העלות הנמוכה, המסתכמת באגרת בית משפט בלבד במקרה של הגשת הבקשה ליישוב סכסוך, היא יתרון חשוב בחסכה הוצאות מיותרות. יתרון זה חשוב במיוחד במקרים של גירושין שבהם רכוש בני הזוג דל, וחלוקתו מותירה כל צד עם משאבים מוגבלים ביותר. מצבים שבהם בית המשפט שולח משפחות להערכה מידית של מצבן ביח"ס אף במהלך הדיון ומבקש להמשיך אותו לאחר מכן, כשבידו חוות דעת או הסכמה שגובשה בין בני הזוג, נמצאו על ידי עורכות הדין כמונעים סחבת מיותרת המקבעת דפוסים משפחתיים שליליים ומסלימה את הסכסוך. לתפיסת העובדות הסוציאליות, חלק מהשיפור ביחסים בין השירות הטיפולי לעורכות הדין נובע מביטויי ההערכה של השופטות כלפי עבודת היחידות.

(ד) מערכת הרווחה

לצד הגורמים המשפטיים קיימת הצלע הרביעית, זו של מערכת הרווחה בדמות מכלול השירותים בקהילה,⁶⁷ שהייתה גם היא צריכה לעכל את הקמתו של גוף מקצועי חדש

66 תהליך הסוציאליזציה בבתי הספר לעבודה סוציאלית ממוקד בתפיסות טיפוליות המכוונות לרפלקציה, לגיבוש תובנות, לאמפתיה ולחיפוש פתרונות ההולמים את צרכיה הייחודיים של כל אחת ואחת תוך גיוס מרב המשאבים העומדים לרשותה.

67 אלה כוללים את המחלקות לשירותים חברתיים הקיימות בכל רשות מקומית, את פקידי הסעד לסדרי דין ולחוק הנוער, את התחנות לייעוץ ולטיפול בחיי נישואין, את המרכזים

ולזהות את תפקידו הייחודי. שלבי ההקמה לוו בשילוב של ציפיות, לעתים לא ריאליזציות, של מערכת הרווחה מיח"ס כגורם שיקצר הליכים בבתי המשפט ויקל את נגישות השירותים למערכת המשפטית. במקביל לווה התהליך בחשש ובחשדנות לגבי אופי התפקידים ואופן חלוקתם בין יח"ס למערכות הרווחה השונות, ובייחוד המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות, ובתוכן פקידי סעד לסדרי דין, וכן היה חשש בנוגע למעמדם ולחלוקת המשאבים.⁶⁸ עבודת יח"ס והדפוסים שנוצרו, כמו גם מפגשים מקצועיים המכוונים לשיתוף פעולה סינרגטי בין הגורמים המקצועיים השונים, קידמו במידה רבה את שיתוף הפעולה בין המערכות השונות, אך לא מנעו לחלוטין את הקשיים, בייחוד אלה הנוגעים לפקידות הסעד לסדרי דין אשר בעקבות הקמת יח"ס עיקר עבודתן כיום היא עם משפחות הנמצאות ברמת העימות הגבוהה ביותר. חלוקת תפקידים זו לא נעשתה באופן פורמלי, אלא היא ביטוי למציאות החדשה שהתהוותה. יח"ס עוסקות בהתערבויות קצרות מועד וממוקדות בתהליכי גישור, ולפיכך הן מתאימות במיוחד לטיפול במשפחות ברמות העימות הנמוכות והבינוניות. לפקידות הסעד לסדרי דין כלים ייחודיים המאפשרים להן לבצע חקירה מקיפה בקשר למצב הילדים במשפחה ולקבל מידע מגורמים שונים וכן הן מחויבות לתת המלצה ברורה בנוגע לעתיד הילדים. תהליך זה דורש פרק זמן ארוך יחסית. ככל שיח"ס מספקת מענים למשפחות שהעימות בהן בינוני או נמוך, כך גוברת נטייתו של בית המשפט להפנות לפקידי הסעד בקשות לתסקיר בנוגע למשפחות ברמת עימות גבוהה, מה גם שלעובדות הסוציאליות ביח"ס אין מינוי של פקידות סעד, והן אינן יכולות לבצע חקירה לצורך תסקיר. בנוסף, תפקידי התיווך של יח"ס בין המשפחות לבין שירותים שונים משמעם יצירת הקשר הראשוני של המשפחה עם השירות הטיפולי הקיים בקהילה, הפניה מסודרת ולעתים גם מעקב אחר המשך הטיפול. גיבוש דרכי עבודה ותקשורת בין יח"ס לשירותים אלו אף הוא תהליך שהצריך הסתגלות. עם זאת העובדות הסוציאליות ביח"ס ובקהילה ציינו גם כי למדו להשתמש בבית משפט כמקור סמכות, ובייחוד בתחום של מיצוי זכויות ושל אכיפת המלצות לגבי הסדרים שונים. סמכות זו מסייעת לזרז הליכים ביורוקרטיים ולקדם מתן שירות ואינטרסים טיפוליים של לקוחות.

לטיפול ולמניעת אלימות במשפחה וכן שירותי ייעוץ וטיפול ציבוריים ופרטיים נוספים. עמדותיהן נבחנו במחקר ההערכה (שם).

68 בשלב ההקמה קיימתי (בתפקידי כממונה ארצית על יח"ס) אני וכן הממונות המחוזיות מפגשים רבים עם שירותי הרווחה בקהילה ברמה הארצית, המחוזית והמקומית. הדברים המוצגים מבוססים על תכנים שעלו במפגשים אלו שהיוו שילוב פרדוקסלי של ציפיות, חלקן לא ריאליזציות, מהשירות החדש, לצד חשדנות ואף עוינות.

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

מכאן עולה כי ניתן למקם את תפקידי יח"ס על פני רצף שנע בין חוות דעת ספציפיות או מענים המכוונים באופן ייחודי לשאלה של שופטת, לבין התייחסות רחבה לסכסוך המשפחתי תוך חיפוש אחר מענה כולל ומקיף. עם התפתחות התפקיד התרחבה הגישה הטיפולית של יח"ס הפועלת לקידום מציאת פתרונות כוללים, על בסיס תפיסה מקצועית מערכתית והנחה כי פתרון לסוגיה צרה ישאיר משקעים רגשיים, אשר רבים הסיכויים כי יתעלו את הסכסוך למיקוד בבעיה אחרת, בעוד שטיפול בתכנים הרגשיים הנלווים לסכסוך ובמכלול הקשיים עשוי להוביל לפתרון שיכול להתקבל על ידי שני הצדדים. השופטות, הפועלות במערכת לחצים שונה (כגון הצורך לזרז הליך משפטי לקידום הפתרון המשפחתי למול הצורך למצות את ההליך כדי להבטיח שלכל צד יינתן יומו בבית המשפט), מפנות כלפי היחידות בקשות שונות, גם בהתאם לאופייה השיפוטי של כל אחת מהן ולדרך שבה הן רואות את הסכסוך. קיימות שופטות התומכות בחיפוש פתרונות כוללים, דבר הבא לידי ביטוי בסגנון ההפניה כפי שהיא מופיעה בפרוטוקול. אחרות מחפשות סיוע לסוגיה המשפטית ומפנות משפחות בבקשה למענה ספציפי לדילמה כזו. כמו כן קיימות שופטות המבקשות חוות דעת על משפחות או על משברים שבגינם פנו משפחות לבית המשפט (ובייחוד אלימות – תחום שבו הורחבה פעילות היחידות בחיפוש אחר מענים מידיים, ולו זמניים). מקרים אלה פתחו דיון על אודות הדילמה של תפקידי יח"ס לעומת תפקידי פקידות הסעד לסדרי דין (שעליהן מוטלת חובת הגשת תסקיר והמלצה) ומחויבותן של עובדות יח"ס לסודיות כלפי הלקוחות לעומת בקשת השופטת למידע, שהוא בבסיס חוות הדעת. דיון זה הוביל בסופו של תהליך לשינוי בתקנות⁶⁹ באופן המאפשר ליחידת הסיוע להגיש לבית המשפט חוות דעת במקרה חירום או לצורך מידי, ובלבד שאין באפשרותו של בית המשפט לקבל במהירות הנדרשת תסקיר מאת פקידת הסעד לסדרי דין. יחידת הסיוע מחויבת במצב זה ליידע מראש את הלקוחות כי לא יהיה חיסיון על הדברים הנאמרים ביחידה,⁷⁰ בניגוד לכל מידע אחר שהלקוחות מוסרים ביחידה, שעליו חלים כללי החיסיון. שינוי זה משקף את התרומה של תהליך משותף של זיהוי צורכי המערכת המשפטית לטובת הלקוחות, את תפיסות התפקיד השונות בקרב שירותי הרווחה והישענות על כללי האתיקה והמחויבות המקצועית של העבודה הסוציאלית באופן המאפשר מתן מענים הולמים.

69 סעיף 3 לצו בית המשפט לענייני משפחה (הקמת יחידות הסיוע, דרכי פעולתן וסדרי עבודתן), שהוסף בצו בית המשפט לענייני משפחה (הקמת יחידות הסיוע, דרכי פעולתן וסדרי עבודתן) (תיקון), תשס"א-2001, ק"ת 6081.

70 שם, בסעיף 3א.

4. מובחנות של יח"ס כשירות סוציאלי

גיבוש תפקידו של ארגון מעלה שאלות בקשר לגבולות הארגון כמו גם גבולות אישיים של העובדות בו. כאשר אנו בוחנים את מידת המובחנות של שירות כיח"ס, יש למעשה לבחון את גבולותיהן של היחידות. גבולות חדירים מדי, במונחים מערכתיים, משמעם קשיים של השירות לשמור על אופיו הייחודי וסכנת היטמעות. גבולות נוקשים מדי, שלא יאפשרו מעבר הדדי של תשומות בין יח"ס לבין בית המשפט, יפגעו במימוש המטרות שלשמן הוקמו. איזון משמעו גבולות המאפשרים תקשורת בין יח"ס לבין בית המשפט (וכן בינן לבין השירותים האחרים בקהילה), אך גם שמירה על ייחודן המקצועי ויצירת תרבות ארגונית המאפיינת את השירות ותפקידו, ערכיו וההנחות שבבסיס תפקודו. תפיסות התפקיד של עובדות השירות הכרחיות לשם שמירה על אופיו ויצירת מסגרת התייחסות הולמת ומערכת משמעויות משותפת.⁷¹ בדומה למערכות אחרות שבהן שוכן שירות סוציאלי (כגון מערכת הבריאות), מתעורר פרדוקס: מחד, זהו שירות משני שבו התפקיד המרכזי אינו של העבודה הסוציאלית. תפקידו של בית המשפט לשפוט, והשירות הסוציאלי נועד לסייע לו לממש תפקיד חברתי זה. מצב זה יוצר סיכון של אימוץ הערכים של המערכת הראשית, במקרה זה מערכת המשפט, על ידי המערכת הסוציאלית. אך מאידך, נאבקת העבודה הסוציאלית על הכרה בה כחלק מהשירות, והיא יוצאת כנגד השליטה של המערכת הראשונה בה ובערכיה. כפי שעובדות סוציאליות במערכת הבריאות נאבקות בהגדרתן "עוזר לרופאה", כך אין העובדות הסוציאליות ביחידות הסיוע רוצות להיות מוגדרות "עוזר לשופט", שכן הגדרה מעין זו נוגדת את הגדרת התפקיד ומיקודו בראש ובראשונה בסיוע למשפחות המתדיינות והשרויות במצב משברי. ייתכן כי פרדוקס זה של הרצון להתקבל על ידי המערכת השיפוטית, מחד, והמודעות לצורך במובחנות ממנה, מאידך, הוא אחד ההסברים לקושי, הן של העבודה הסוציאלית הפועלת כשירות משני להגדיר בצורה ברורה את תפקידיה הן של האחרים להגדיר את ציפיותיהם ממנה.⁷² עם זאת דווקא בסיס הידע האקלקטי של העבודה הסוציאלית הוא המאפשר את תרומתה להתמודדות הרגשית והאינסטרומנטלית עם טווח מורכב של צרכים תוך-אישיים וסביבתיים.⁷³

71. Edward Shapiro & A. Wesley Carr, *Lost in Familiar Place* (1991)
 72. Rosalie A. Kane, "Social Work as Health Profession", *Handbook of Health Care and Health Profession* 485 (David Mechanic ed., 1983)
 73. Zeev Ben Sira, "Social Work in Health Care: Needs, Challenges and Implications for Structuring Practice", 13(1) *Social Work in Health Care* 79 (1987)

ד. סוגיות בפרקטיקה: הפרקטיקה ביחידות הסיוע כפרקטיקה מעצימה

פרק זה יבחן ארבע מהפרקטיקות של יח"ס, תוך בחינת היותן פרקטיקות מעצימות: הבקשה ליישוב סכסוך והעברת הטיפול ליח"ס כנובע מהתקנות הקבועות בחוק; מודל הגישור הייחודי ביח"ס; סדנאות להורים בהליכי פירוד וגירושין הפועלות בהקשר להתדיינות המשפטית; שמיעת קולם של ילדים בבתי המשפט לענייני משפחה ומעורבותן של יח"ס בפרקטיקה הכרוכה בכך. בתחילת הפרק אקיים דיון קצר במושג "העצמה", לאחרי תיבחן כל אחת מארבע הפרקטיקות כפרקטיקה מעצימה ולסיום אציג טבלה מסכמת המשלבת את בחינתה של מידת העצמתן של הפרקטיקות עם הסוגיה של מידת המובחנות של יח"ס (שנדונה בפרק הקודם) כשירות מעצים.

1. העצמה ופרקטיקה מעצימה ביחידות הסיוע

הסוגיות הנוגעות בפרקטיקה של יח"ס ממוקדות הן בתפיסות העולם המקצועיות שבבסיס עבודת היחידות הן בדרכי העבודה. סוגיה מרכזית הנוגעת בתפיסת העולם ומשליכה גם על דרכי העבודה היא שאלת ההעצמה של לקוחות בית המשפט לענייני משפחה ושל יח"ס בתוך תהליך שבעצם הגדרתו מגביל ומצמצם את שליטתם של המתדיינים במהלך חייהם. שאלת ההעצמה של הלקוחות מתייחסת לתחומי ההתערבות של יח"ס, כמו גם לעצם המעורבות של המערכת המשפטית בחיי המשפחה. במבט מכליל יותר עולה שאלת התנהלותה של יח"ס כמבוססת על פרקטיקה מעצימה. זאת לעומת התפיסה כי עצם ההפניה למערכת הפועלת מכוחה של מערכת משפטית, דהיינו כזו שהחלטותיה מתערבות כ"כוח עליון" וחיצוני בחיי הפרט, מובילה ל"משפטיזציה" של העבודה הסוציאלית,⁷⁴ ולפיכך לא רק שהיא אינה מעצימה את הלקוחות, אלא היא אף עלולה לפגוע באוטונומיה שלהן ובמידת הבחירה שלהן.

השיח בנושא ההעצמה עוסק בתחושת השליטה של אנשים בגורלם ברמה הפרטנית ובמרחב הציבורי, תחושה שהיא חיונית למימוש אנושיותם, מצמצמת את תחושת חוסר האונים ומשפרת את היכולת לתפקד ולפעול. זאת לעומת פרקטיקות אחרות המהוות כשל העצמה, האחראיות לחוסר אונים ומציעות פתרונות סטיגמטיים ומפלים, ובעקבותיהם לחוסר ערך עצמי, להאשמה עצמית, לאדישות ולניכור כלפי הסביבה.⁷⁵ העצמה פרטנית משקפת את השינוי שחל בפרט ומאפשרת לה לפעול, אך היא עלולה להיחסם על ידי

74 רוזנפלד, לעיל הערה 10.

75 סדן, לעיל הערה 5.

מבנים חברתיים המצמצמים את יכולת הפרט לקבל החלטות עצמאיות הנוגעות בגורלה.⁷⁶ תהליך ההעצמה הפרטנית יכול לבוא לידי ביטוי בזיהוי החלופות העומדות בפני המתדיינים בבית המשפט לענייני משפחה – בין הפקעת ההחלטות המשפיעות על חייהם האישיים והמשפחתיים והמתקבלות באמצעות תהליך שבו מוענקת לצד שלישי, מרוחק ובעל מקור סמכות חיצוני (בית המשפט), הזכות לקבל החלטות כאלה, לבין שימור הזכות להחליט החלטות אלה באופן עצמאי, ולו בסיוע כוחות מקצועיים או במחיר של ויתור על אמת ופתרון מוחלטים ותוך זיהוי הצרכים של כל חברי המערכת המשפחתית.⁷⁷ בעניין זה פרקטיקה מעצימה היא אותה פרקטיקה המעודדת שינוי חברתי ופועלת לפיתוח ידע ומשאבים התורמים ליכולתם של הלוקחות לעבור ממצב של חוסר אונים למצב של שליטה יחסית בחייהם, בגורלם ובסביבתם.⁷⁸

התפיסה המקצועית שבבסיס עבודת יח"ס לא הוגדרה באופן פורמלי במונחים של העצמה. "בעלי הדבר", דהיינו משפחות הנמצאות בעימות ובמשבר והמתדיינות בבית המשפט לענייני משפחה, לא היו שותפות משמעותיות בתהליך החקיקה, בהקמת בתי המשפט ויח"ס או בקביעת התכנים ודרכי העבודה.⁷⁹ כך שעצם הקמת שירות חדש זה איננה מבטאת ביטוי של העצמה, ייצוג של אוכלוסיה את צרכיה או תוצר של התארגנות ציבורית לשינוי מצב קודם. עם זאת תהליך פיתוח היחידות ודרכי ההתערבות מצביע על תחומים שבהם הרציונל שמאחורי ההתערבות ממוקד בהעצמה של הלוקחות.

76 הקר ושמיר, לעיל הערה 8. הדיון במאמרם של הקר ושמיר בנוגע לתפיסות העומדות בבסיס החלטות בנושא משמורת, והנוגעות לתפיסות תפקידם של אימהות ושל אבות, משקף מצב שבו גם מערכת המשפט, האמורה לייצג שוויון וצדק חברתי, עלולה להדיר פרט (במקרה זה – אב) מתפקידיו על בסיס תפיסות חברתיות מכליליות (ובמקרה זה – של תפקידי מגדר).
77 לעיל הערה 5. סדן מארגנת במאמרה את המרכיבים של העצמה פרטנית על פי כמה מקורות תאורטיים ומציינת כי זו כוללת כמה שלבים: סימנים של כעס ודיסוננס; מודעות חדשה וביקורתית תוך זיהוי הסיבות החברתיות המובילות למצב הפרטני; אמונה ביכולת עצמית להביא לשינוי; השבת הכבוד העצמי; מחויבות לתהליך השינוי. מפאת קוצר היריעה לא ניתן לפרט במאמר זה ולהדגים כיצד מודל ההתערבות ביחידת הסיוע יכול להוות מודל של העצמה פרטנית ומה הם החסמים העלולים להתהוות בתהליך זה.

78 שם.
79 זאת אף שוועדת שיינבוים הוקמה, בין השאר, בעקבות ביקורת ציבורית ודרישה לשינוי. כמו כן בסמוך להקמת היחידות כלל מחקר ההערכה המעצבת את הערכת המשפחות שטופלו ביח"ס על תפקוד היחידות ומידת התאמתן לצורכיהם, ממצאים שהובאו בחשבון בתהליך גיבוש התפקיד של היחידות. ראו: בן-רבי ושמעיה-ידגר, לעיל הערה 4.

2. הבקשה ליישוב סכסוך

בהמשך לחקיקה, שנועדה להתמודד, בין השאר, עם פיצול השיפוט בנושאי משפחה,⁸⁰ שולב בתקינה⁸¹ הסעיף המציע את הבקשה ליישוב סכסוך כחלופה להגשת תביעות בין בני זוג. הטיפול בבקשה מצריך מפגש הן עם בית המשפט (באמצעות הגשת הבקשה, הפנייתו את בני הזוג וקבלת תוצאות ההתערבות) ועם יח"ס (שאליה מוזמנים הצדדים לצורך תהליך ההתערבות). השימוש בבקשה ליישוב סכסוך מאפשר שליטה מעצימה של שני בני הזוג על מבנה התהליך המשפט, בניגוד לתהליך האדוורסרי שבו לאחר הגשת התביעה (מעשה שבשליטת צד אחד בלבד) עוברת היכולת לקבל החלטות לידי בית המשפט באופן שלא תמיד תואם את הציפיות, את התקוות ואת הרצונות של שני הצדדים. במקום הסלמה של העימות, כפי שקורה תכופות תוך כדי הדיון המשפטי, שבו כל צד חייב לבסס את עמדתו על חשבון הצד האחר, מאפשר כלי זה של הבקשה ליישוב סכסוך "פסק זמן" והתייחסות מורכבת לעמדות שני הצדדים. תפיסת ההתערבות ביח"ס במקרים אלה היא כי בני הזוג נוטלים לעצמם, באמצעות כלי זה, הזדמנות לבחון את יחסיהם, את מהות הקונפליקט ואת עומקו, לשקול אפשרות להתערבות טיפולית (ביח"ס או בשירותים בקהילה), ואם אלה כשלו – לשקול אמצעים חלופיים לפתרון הסכסוך. בכך תואם התהליך תפיסות טיפוליות מערכתיות השואפות לסמן גבול ברור בין המטפלת ללקוחות, להימנע משימוש במומחיותה ולאפשר להם להידבר ולחפש מענים ההולמים את עברם, את התנאים ואת הצרכים הייחודיים להם.⁸²

במציאות שבה לאחד הצדדים, בדרך כלל הגבר, עבר של שליטה במשאבים הכלכליים של המשפחה, גובר חוסר האיזון במהלך הסכסוך ומתבטא בנגישות לעורכות דין באופן המעצים את הקונפליקט. מרכיב של העצמת הצד החלש, מבחינה כלכלית או מבחינת מאזן הכוחות במשפחה, מקושר להיות השירות ללא תשלום (לבד מאגרת בית המשפט). הפניה ליישוב סכסוך ביחידת הסיוע יוצרת מצב שוויוני, לפיכך כזה המעצים את הצד בעל המשאבים המעטים (בדרך כלל האישה). בכך הוא מצמצם את הסיכון כי היעדר הנגישות לשירותים המשפטיים יפגע ביכולתה לדאוג לצרכיה העתידיים. תהליך זה, כמו גם מודל הגישור הייחודי המוצע ביח"ס (הנידון בהמשך), מאפשר למתדיינים להחזיר לעצמם את השליטה על קבלת החלטות מרכזיות בחייהם, בניגוד למצב שבו בית המשפט, שהוא גורם

80 ארבל וגייפמן, לעיל הערה 26.

81 תקנה 258 לתקנות סדר הדין האזרחי (תיקון מס' 3), תשנ"ו-1996.

82 Patricia Minuchin, Jorge Colapinto & Salvador Minuchin, *Working with families of the Poor* (1998).

חיצוני, מקבל עבורם הכרעה הנכפית עליהם והקובעת את התנהלותם בתחומים האינטימיים ביותר של יחסיהם וחייהם.

3. הגישור ביחידות הסיוע

כבר בתקנות נקבע כי יחידת הסיוע תעסוק, בין שאר תפקידיה, ב"ישוב סכסוך בדרך של טיפול או ייעוץ משפחתי, או פישור".⁸³ אין בניסוח מעורפל זה כדי להבהיר את מהות הגישור ואת הדרך שבה יתבצע, אך עם הזמן השימוש בגישור ביח"ס התרחב ואף נתפס כדרך התערבות מרכזית על ידי בתי המשפט, עורכות הדין⁸⁴ והקהילה המקצועית. בתחילת דרכן של יח"ס התמקדה פעילותן ב"גיבוש הסכמות" וניסוחן באופן בלתי פורמלי עבור בית המשפט, שהפכן, על פי שיקול דעתו, להחלטה שיפוטית. קיומו של התהליך באצטלת בית המשפט האצילה להתערבות ממד סמכותי, שתרים במקרים רבים לנכונות שני הצדדים להגיע להסכמות ולפשרות גם במקרים שבהם התנגדו לגישור בעבר. התהליך התקיים תחת חיסיון כמו בכל הליכי הגישור. לעומת זאת היו שופטות שהביעו חוסר שביעות מהתוצר המוגש לבית המשפט, שאינו מנוסח בשפה המשפטית, צעד שהביא לשילוב של עורכות דין מטעם הנהלת בתי המשפט בתהליך הגישור.⁸⁵ מבנה זה עובר שינוי נוסף: על פי החלטתה של הנהלת בתי המשפט, לצד כל שופטת מועסקת עוזרת משפטית (עורכת דין) במקום מתמחה. ההחלטה לגבי שילוב העוזרות המשפטיות בגישור במשותף עם יח"ס, בנוסף או במקום עורכות הדין העוסקות בתחום זה, נעשת ברמה המקומית על ידי הנשיא וסגן הנשיא לענייני משפחה באותו בית משפט.⁸⁶

83 סעיף 3(א)(2) לצו בית משפט לענייני משפחה (הקמת יחידות סיוע, דרכי פעולתן וסדרי עבודתן).

84 כך למשל אומרות עורכות דין פרטיות שהתראיינו למאמר זה, כאלו המייצגות לקוחות בבית המשפט לענייני משפחה והממוקדות בתפיסה גישורית, כי הן רואות בגישור אמצעי התורם באופן משמעותי ללקוחותיהן. במקרים שבהם הסוגיות הרכושיות פשוטות יחסית ומייצגות בעיקר מאבקים רגשיים, תופסות עורכות הדין את יחידת הסיוע ומודל הגישור הייחודי לה כאמצעי יעיל, חסכוני ורגיש במיוחד לצורכי המשפחות.

85 בעניין זה שמורה זכות ראשונית לסגנית הנשיא (לענייני משפחה) בירושלים דאו, השופטת חנה בן-עמי, שגיבשה הצעה למודל משותף ויזמה את הפנייה להנהלת בתי המשפט. בעקבותיה החליטה הנהלת בתי המשפט להעסיק עורכות דין מטעמה כשותפות לגישור.

86 שינוי זה מהווה דוגמה לסוגיית יח"ס כשירות משני: שינויים הנקבעים על ידי הנהלת בתי המשפט והנוגעים למבנה המערכת המשפטית משפיעים על אופי, מבנה וסגנון השירותים הניתנים על ידי יח"ס. שילוב העוזרות המשפטיות משפיע על יישום מודל הגישור ביח"ס ודורש התאמתו לתנאים המשתנים.

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

שילוב עורכות הדין עורר ביח"ס חששות מפני פגיעה במוקד הטיפול של התהליך לטובת הפן המשפטי. בעקבותיו פותח מודל ייחודי של גישור ביח"ס, הנשען על המבנה הטיפולי-משפטי כאחד.⁸⁷ מודל זה מתאים גם לזוגות ברמת עימות גבוהה שאינם מתאימים לגישור וולונטרי בקהילה. ייחודו כולל כמה מרכיבים: חסות בית המשפט מאצילה על התהליך מכוחה; ניתן לחזור לבית המשפט גם לאישור הסכמי ביניים באופן המקדם את התהליך ומאפשר צבירת הצלחות, אמנם חלקיות אך מתגמלות עבור המשפחה, המעודדות התקדמות בתהליך הגישור; השילוב הקיים של עובדת סוציאלית עם עורכת דין מאפשר מתן מענה מערכתי הוליסטי המשלב את ההיבט המשפטי עם זה המשפחתי. עם זאת הגישור ביח"ס הוא במידה רבה גישור טיפולי. בעוד שהמענה המשפטי ממוקד במידה רבה בפתרונות קונקרטיים, מאפשר הגישור הטיפולי עיבוד רגשי של תהליך הפרדה,⁸⁸ והוא ממוקד באופן מוצהר בצורכי הילדות ובטובתן. בכך הוא גם

87 על פי התפיסה ביח"ס, לא כל גיבוש הסכמות הוא גישור. אחת ההבחנות המרכזיות בין שני התהליכים כרוכה בחיסיון. כאשר התהליך מוגדר כגישור, נמסרת על כך הודעה לבית המשפט, והתהליך כולו נמצא תחת חיסיון מלא. כאשר מדובר בהסכמות, כמו למשל בהסדרי ראייה זמניים, יש אפשרות לשתף את בית המשפט בשלבי התהליך. בכך משמש "מורא בית המשפט" כמנוף. היום קיימות יח"ס הרואות בגישור לגונויו ובסיוע למשפחות ביצירת הסכמות (כוללות או חלקיות) את עיקר עבודתה של יחידת הסיוע, בעוד שביחידות אחרות הדגש על גישור הוא חלקי בלבד. התהליך מצביע על הערנות לצרכים השונים של המערכת המשפטית (הנדרשת למסמך משפטי ברור ומובנה) ושל המערכת הטיפולית (הנצרכת לביטחון בתהליך, הממוקד לא רק בהסכם אלא גם ביצירת זירה לביטוי רגשי והתמודדות עם תכנים נפשיים הנלווים לתהליך). גיבוש המרחב המשותף החדש מאפשר מתן מענה רב ממדי בלא שאף אחת מהפרופסיות תוותר על ערכיה, על הצרכים הנדרשים לתפקודה ועל המטרות המקצועיות המניעות אותה.

88 כך למשל: המערכת המשפטית נזקקת למענים קונקרטיים וברורים, כגון קביעה של חלוקת זמנם של הילדות בין הוריהן באופן שלא יוותר מקום למחלוקת מיותרת בהמשך. בתי משפט נוטים לקבוע באופן מפורש באילו ימים ושעות ייפגשו ילדים במסגרת הסדרי הראייה עם הורה לא משמורן, כיצד יחולקו החגים בין ההורים, כיצד יתנהלו אירועי חיים משמעותיים כמו ימי הולדת וכד'. ככל שרמת העימות בין ההורים גבוהה יותר, כך הם מתקשים לנהל את יחסיהם סביב הילדות בגמישות, ובית המשפט ייטה להגדרה ברורה של חלוקת הזמן. לעומתו, המערכת הטיפולית תתמקד במשמעות הרגשית של סוג החלטות זה: מהי המשמעות הרגשית של היעדרות הילדה עבור כל הורה, ובייחוד בחגים ובמועדים חשובים אחרים; כיצד מפרשים הורים את הסדרי המשמורת והראייה, ואם פירוש זה חייב לשאת אופי של "ניצחון" או "הפסד" במאבק, או אם יכול התהליך הטיפולי לסייע בזיהוי ההסדרים כתואמים את צורכיהן וטובתן של הילדות, וכיצד ניתן לקדם את השותפות ההורית העתידית לטובת הילדות.

משקף את הקווים האדומים הנובעים מערכי העבודה הסוציאלית בנוגע למחויבות למקם את טובת הילדה בעדיפות ראשונה.

תהליך הגישור, שיכול להתרחש בכל שלב של הדיון ולא רק בעקבות הגשת בקשה ליישוב סכסוך, הוא מעצם טבעו תהליך מעצים. הוא משאיר בידי הפרט שליטה, מונע את הפקעת קבלת ההחלטות מבני המשפחה ומאפשר לבני הזוג להמשיך ולהיות אחראים להחלטות המנווטות את חייהם ואת חיי ילדיהם גם במצב של סכסוך. הגישור שומר על עקרונות של הומניזם, שכן תוצאותיו אינן נמדדות במונחים של ניצחון צד אחד על פני האחר, אלא הוא נבחן ברגישותו לאיזון בין צורכי כל הצדדים, כולל הילדות, שאף אם אינן נוכחות פיזית בתהליך, הן מרכזיות בו. לבני הזוג נשמרת האפשרות לנהל את גירושיהם כפי שניהלו את נישואיהם, בעצמם, גם אם בסיוע מגשרת. אמנם המגשרת היא המאפשרת את התהליך ופועלת כדי ליצור הזדמנויות לגיבוש חלופות, אך היא עושה זאת תוך שהייתה מומחיתה והיא אינה מקבלת החלטות עבור הצדדים (תוך שמירה על "קווים אדומים" הקשורים בטובת הילדות). הגישור יכול להתנהל רק על פי רצונם של שני הצדדים, בסביבה רגשית ופיזית בטוחה, בתהליך חסוי ותוך טיפול מקיף בכל ההיבטים של הסכסוך. תהליך הגישור מאפשר לבני הזוג לבטא צרכים רגשיים אותנטיים, בעוד המערכת המשפטית נוטה לתרגם את אלה לצרכים כלכליים וקונקרטיים ולתעל את ההתדיינות למאבק על רכוש וכסף.⁸⁹

מידת התלות או העצמאות של הצדדים בקבלת ההחלטות עולה בהקשרים נוספים. במקרים רבים הפנייה לעורכת דין יוצרת תחושה של תלות בגורם חיצוני, מומחה, ובהעברת האחריות לאותו גורם שיקבע את הצעדים שיש לנקוט. לקוחות רבים בוחרים בעמדה פסיבית ומעבירים את הסמכות לעורכות דינן. במידה דומה, הפנייה לחוות דעת מומחה יוצרת תלות בה, במוצא פיה ובדעתה, מעוררת חרדה ומערערת את תחושת הביטחון של הורים ביכולתם למצב את עצמם כאחראים וכמסוגלים לפעול, כפי שהיו עד לשלב שבו החליטו להתגרש. תהליך התערבות שתפני, משחרר מתלות זו ומאפשר להורים להחזיר לעצמם את השליטה על ההחלטות הנוגעות לכל אחד מהם ולילדיהם. ככלל, אין גישור נתפס כאמצעי הולם במקרים של אלימות כלפי נשים, שכן גישור מצריך שוויון ביכולת לקבל החלטות ולשקול חלופות, בעוד שאלמות כלפי נשים משקפת מצב קיצוני של אי-שוויון בעמדות הכוח בין האישה לגבר. אף קיים חשש לביטחונה של

89 אורנה כהן, אהרון לוקסנבורג, נעמי דטנר ודויד א' מץ "זוגות בהליך גירושים – מי עשוי להפיק תועלת מהליך גישור?" חברה ורווחה כ(4) 445; לי-און גישור וישוב סכסוכים בקהילה: תיאוריה ומעשה (2000); Julien D. Payne & Eileen Overend, "Divorce mediation: Process and strategies: An overview", 28(1) *Family and Conciliation Courts Review* 27 (1990).

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

האישה המוכה בתהליך הגישור אם לא תקבל את תנאי הגבר.⁹⁰ עם זאת מודל הגישור ביחידת הסיוע מאפשר להשתמש בבית המשפט כמקור סמכות המשמר ערנות למצבה הפגיע של האישה ואיזון בין הצדדים.⁹¹ לפיכך למרות הקשיים הייחודיים הכרוכים בגישור במקרים של אלימות כלפי נשים, עובדות סוציאליות ביח"ס מדגישות את חשיבות ההתערבות הגישורית-טיפולית בתחום זה מתוך תחושה שבמסגרת זו של בית המשפט ניתן להציע מענים מדיים לצרכים אמיתיים של נשים במצבי מצוקה שאינם סובלים דיחוי ובכך להעצים אותן, על ידי יצירת הזדמנות לביטוי אותנטי של צרכיהן בסביבה מוגנת ובטוחה.

4. שמיעת קולם של ילדות וילדים⁹² בבית המשפט לענייני משפחה כפרקטיקה מעצימה

רוח הדברים בבית המשפט לענייני משפחה הובילה למודעות גוברת לגבי הצורך בשמיעת קולן של ילדות, אשר תואמת אף את התפיסות המוצגות באמנה לזכויות הילד⁹³ וכן את אופי השיפוט בבית משפט זה, המתייחס למכלול הסוגיות המשפטיות. בעוד שחלקים נכבדים מההתדיינות המשפטית מכוונים לכאורה ובמוצהר ל"טובת הילד", למעשה אובד קולן של הילדות במקרים רבים בתהליך. תסקיריהם של פקידי סעד לסדרי דין אמנם מבטאים גם את קול הילדה בשמה, אך הם ממוקדים בפרשנות של אנשי המקצוע את צרכיה ובהערכה המקצועית את טובתה יותר מאשר בייצוג קולה. יח"ס אינן מייצגות את קול הילדה במובן המשפטי של המילה, ופתרון סוגיה זו של ייצוג נפרד

90 Mildred D. Pagelow, "Effects of Domestic Violence on Children and their Consequences for Custody and Visitation Agreement", 7 *Mediation Quarterly*, 347 (1990); וכן ראו: Payne & Overend, לעיל הערה 89.

91 סקר שבחן שימוש בגישור לעניין משמורת והסדרי ראייה כשקיימת אלימות כלפי הנשים, במסגרת בתי משפט למשפחה ב-31 מדינות בארצות הברית, מצא כי ניתן לקיים גישור כחלק מהתהליך בבית המשפט לענייני משפחה, ובייחוד כאשר זה מתבצע באמצעות פגישות נפרדות, וכאשר למגשרים ידע והכשרה בנושא אלימות נגד נשים. ראו: Nancy Thoennes, Peter Sale & Jessica Pearson, *Mediation and domestic violence: Current policies and practices* (1994).

92 מאמר זה כתוב כולו בלשון נקבה, המייצגת נשים וגברים, ילדות וילדים גם יחד. עם זאת "שמיעת קולם של ילדים" הוא מונח שמשמשים בו בדרך כלל בלשון זכר. למען האחידות – אשתמש גם כאן בלשון נקבה, אך כל האמור מתייחס, כמו בשאר חלקי המאמר, לילדות וילדים משני המינים.

93 אמנה בדבר זכויות הילד, כ"א 31, 221 (נפתחה לחתימה ב-1989) (אושררה ונכנסה לתוקף ב-1991).

לילדות הוא חלקי ובלתי מספק במערכת המשפטית.⁹⁴ עם זאת האפשרות לשמוע קולן של ילדות בבית המשפט על ידי שופטות ועובדות סוציאליות במשותף יוצרת הזדמנות שלא הייתה קיימת באופן זה בעבר, ושיש לה משמעות מעצימה עבור הילדות.⁹⁵ זהו שלב שבו עולמן עובר שינוי דרמטי, כל מבנה המשפחה משתנה, ובמידה שהן בשלות ויכולות להביע רצון ודעה. השמעת קולן תחזיר להן תחושה של שליטה מסוימת בגורלן ויכולת לבחור במסגרת האפשרויות החדשות שנוצרו. כבר ציין השופט חיים כהן: "נסיוני שלי למדני, שאם הילד הוא בר דעת, הסיכוי שרצונו הוא טובתו גדול, בדרך כלל, מן הסיכון שהוא אינו יודע ומבחין בטובתו שלו... הילד הוא אדם, וכבודו של הילד ככבוד האדם... חובתו של השופט היא לתת לילד את כבודו הראוי לו".⁹⁶ גם הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה, ברשות השופטת רוטלוי,⁹⁷ מצאה כי יש לפתח מודלים לשיתוף הילדה בהליכים בעניינה, אך למעשה, עוד לפני שתוקן החוק בעניין זה, ואף לפני גיבוש המלצות הוועדה, זוהה הצורך ששופטות תשמענה את הילדות. הניסיון ביח"ס מראה כי ילדות בגילאים בוגרים (בשונה מהצעירות מאוד) זקוקות במקרים רבים לבמה להשמעת דעתן ורצונן, אך זו צריכה להיעשות באופן המיטיב עם הילדה וללא לחצים חיצוניים (שבמקרים רבים קשה למנוע).

הן השופטות הן העובדות הסוציאליות ביח"ס סברו כי אין די בכך ששופטת תשמע את הילדה, אלא יש לגבש תהליך המקל על הילדות, מכין אותן למפגש ומקפיד בהגנה על רווחתן ושלומן במהלכו. על בסיס זיהוי המומחיות של עובדות יח"ס בתחום הטיפול במשפחה ובילדות גובשו מודלים שונים של מפגשים בין שופטות לילדות בנוכחות העובדות הסוציאליות. המפגשים התקיימו לאחר הכנת הילדות על ידי העובדות הסוציאליות למפגש. המפגש תוכנן עם השופטות במשותף בהתאם לצורכי הילדה

94 ראו בכרך זה: ורד וינדמן ולימור סולומון "העצמת היחיד כפלטפורמה להעצמת הקבוצה: המקרים של ייצוג ילדים בהליכים אזרחיים וליווי ילדים נפגעי עבירה"

95 למרות הנאמר לעיל קיימות עובדות סוציאליות הרואות בתפקיד זה את "הרע במיעוטו" ומענה לדרישת בית המשפט באותם מקרים שבהם ההערכה המקצועית שלהן היא כי המפגש אינו תואם את צורכי הילדה או מיטיב אתה, או כשהן מעריכות את קשיי השופטת להיות קשובה באופן מספק לדברי הילדה. להערכתי, יש מקום להרחיב את שיקול הדעת של העובדת הסוציאלית ביח"ס לגבי עצם קיום המפגש ודרך התנהלותו, ליוזם השתלמויות של המערכת השיפוטית על אודות התפתחות ילדות ודרכי ריאיון ולפתח, באמצעות הכשרה מותאמת, מיומנויות של עובדות סוציאליות ביח"ס בריאיון ילדים. ליווי מחקרי של התהליך יכול לבחון גם את מידת היותו תהליך מעצים עבור הילדות.

96 יאיר רונן שיתוף הילד בקביעת משמורתו (1997).

97 הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה: דו"ח ועדת המשנה בנושא הילד ומשפחתו (2003).

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

המסוימת, ובמקרים רבים אף עובדו תוכני המשפט עם השופטות לאחר מכן.⁹⁸ מפגשים אלה נערכים בלשכת השופטת או ביחידת הסיוע, על פי צורכי הילדה, אופי העבודה ביחידה המסוימת או על פי דפוסי העבודה של השופטת. ניסיון של עורכות דין מלמד כי בקשתו של בית המשפט להיפגש עם ילדות מעוררת אצל הורים רבים חרדה וחדנות, אך הבהרה כי המשפט יהיה מלווה על ידי עובדת סוציאלית מיחידת הסיוע מרגיעה אותם לגבי ההשלכות של ביקור הילדה בבית המשפט. גם ילדות החוששות מגילוי לבן בפני שופטת, שכן הן אינן רוצות לפגוע בהוריהן או באחד מהם, נרגעות כאשר מובטח להן חיסיון, ושדבריהן לא יובאו בפרוטוקול. קיימות עובדות סוציאליות הרואות בראיונות משותפים אלה כלי משמעותי המרחיב את שדה הראייה של בית המשפט והמשפר את יכולת השופטת לקבל החלטות ההולמות את צורכי הילדות. אחרות תופסות מודל זה כ"הרע במיעוט", והן ביקורתיות לגבי המשפט ולגבי כישורי השופטות לנהלם, אך בכל זאת הן מעדיפות את המשפט המשותף על משפט של שופטת ללא עובדת סוציאלית, ובכל מקרה הן ממליצות כי כל מקרה יישקל לגופו.⁹⁹

5. העצמת הורים באמצעות סדנאות להורים בהליכי גירושין

דוגמה אחרת להתערבות מעצימה היא פיתוח המודל של סדנאות להורים בהליכי פירוד וגירושין הפועלות בכל יח"ס.¹⁰⁰ אף שקיומן של סדנאות אלו איננו חלק המובנה

98 לעניין שלבי הפיתוח הראשוניים של מודל זה ראו: דורית אלדר-אבידן "ראיון ילדים בבית המשפט לענייני משפחה: מודל לשיתוף בין שופטי משפחה לבין עובדים סוציאלים ביח"ס" קטינים נפגעים וקטינים פוגעים: תשאל וראיון בהליך המשפטי 245 (מאיר חובב, אירית הרשקוביץ ודבורה הורוביץ עורכים, 2001).

99 על פי המלצת הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה, נערכת תכנית ניסויית ("פיילוט") בשתי יח"ס, כבר מיוני 2007, בשיתוף עם עמותת "אשלים" ומשרד המשפטים. תכנית זו בוחנת את דרכי העבודה המוצעות בדוח הוועדה ומגבשת מודל של ליווי הילדות בהליך המשפטי באופן המאפשר להן את השמעת קולן בהתאם לגילן ולכושריהן המתפתחים. תהליך זה מלווה בהערכה ובמחקר לצורך בחינת תרומתו, התאמתו ויעילותו.

100 במהלך השנים 2001-2006 התקיימו ביח"ס השונות 116 קבוצות מידע להורים בהליכי גירושין, והשתתפו בהן כ-1,200 אימהות ואבות. ההשתתפות בהן מוצעת להורים המתדיינים בבית המשפט, אך היא אינה מחויבת (בניגוד למדינות רבות בעולם שבהן השתתפות בקבוצות הדרכה להורים בהליכי גירושין היא מנדטורית). כל קבוצה נפגשת ארבע פעמים, כשמטרת ההתערבות היא להפגיש את ההורים עם החוויות הרגשיות של הילדים, לקבל מידע על משמעות הקונפליקט ועוצמתו עבור הילדים ולספק להם כלים להתמודדות עם כאב הילדים ותגובותיהם ההתנהגותיות והרגשיות לגירושין. כל זאת כדי לשמר את תפקודם ההורי של שני ההורים ועל מעורבותם בחיי ילדיהם לאחר הגירושין.

בתהליך המשפטי או הנובע ממנו, הן מתקיימות במסגרת יח"ס ולא במסגרת השירותים החברתיים בקהילה, שכן שלב זה של המעורבות בהליך המשפטי נתפס כמתאים ביותר לקיומה. זהו השלב שבו המשפחה נמצאת במצב משברי אקוטי, הצרכים הרגשיים של הילדים גבוהים במיוחד, ואילו ההורים עסוקים יותר מבכל שלב אחר במאבק ביניהם. ככל שההורים משתתפים בסדנה מעין זו בשלב משפטי מוקדם יותר ובסמוך ככל הניתן להגשת הבקשה לגירושין, כך נמצא כי סיכויי היישום של התכנים שבהם עוסקות הסדנאות גבוהים יותר.¹⁰¹ תפיסת ההשתתפות בסדנאות, שהיא וולונטרית ואינה תלויה בהפניה מבית המשפט (אם כי מיועדת רק למשפחות המתדיינות בו), מרחיבה את תחום ההתערבות של יח"ס ונבחנת כאן כפרקטיקה מעצימה.

התייחסות להתערבות זו כמעצימה מעלה את השאלה אם כל התערבות טיפולית יכולה להיתפס כמעצימה. התשובה לכך מורכבת, שכן במידה מסוימת ניתן לסווג התערבות ככזו במידה שהיא מסייעת ללקוחה לא רק לגבש תובנות בקשר לחייה או לחוות שינוי בתפקודה ובפרשנות הרגשית המוענקת לו, אלא אף להמשיך ולפעול מנקודת מוצא אקטיבית תוך דחיית פירושים המטילים עליה אשמה אישית, תוך תביעה לאוטונומיה ותוך תפקוד חופשי ממגבלות ומודעות ביקורתית, אמונה ביכולת עצמית אך גם מתוך מחויבות להקדיש זמן להרחבת ההתנסות האישית והעברתה למרחב הציבורי.¹⁰² בבחינת קריטריונים אלה נראה כי אכן ההתערבות באמצעות הסדנאות להורים כוללת מרכיבים מעצימים. אחד הקשיים של משפחה בגירושין הוא הירידה בתפקוד ההורי בתקופת המשבר, מחד, ותגובות רגשיות והתנהגותיות של הילדים, מאידך. אלה מחוזקים על ידי ההליך האדוורסרי המקובל, שההורים, בשעת חולשה ומשבר, נסחפים לתוכו במקרים רבים ללא שיקול דעת או בחינה של חלופות. ההשתתפות בסדנאות להורים יוצרת עבורם הזדמנות לבחון את התהליכים המתרחשים במשפחתם בשלב ההתארגנות מחדש, וכן לחזק ולשמר את תפקודם כהורים תוך מודעות ורגישות לצורכי הילדים.¹⁰³ התערבות זו

101 אברהם אופק "מחקר סדנאות הורים בהליכי פרידה וגירושין" מכון אופק לניהול ומחקר בע"מ (2005).

102 סדן, לעיל הערה 5.

103 מחקרים מראים כי הורים בדרך כלל (במחקר אחד – 94%) מדווחים כי הפיקו תועלת מההשתתפות בקבוצה, קיבלו מידע, שיפרו את התקשורת ביניהם וצמצמו את רמת העימות. עם זאת קשה לקבוע את מידת היעילות לאורך זמן, וסקירת מחקרים מראה כי לא ניתן להעריך אם התנהגות ההורים אכן השתנתה. ראו: Marsha Kline Pruett, Glendessa M. Insabella, & Katherine Gustafson, "The Collaborative Divorce Project: A Court-Based Intervention for Separating Parents with Young Children", 43(1) *Family Court Review* 38 (2005); John H. Grych, "Interparental conflict as a risk factor for child maladjustment: Implication for the development of intervention programs", 43(1)

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

היא מעין "תזכורת" להורים לגבי תפיסתם את התפקיד ההורי במהלך ההיסטוריה המשפטית ומחזירה להם את המודעות לאחריות שלהם לילדיהם. כמו כן מעודדת ההתערבות המשך שיתוף פעולה בין ההורים לאחר הגירושין, ובכך היא מחזקת את מקומם של שני ההורים, מנתבת כל הורה לשמר את מקום ההורה האחר ואת חשיבותו ולבסס שותפות באחריות, בטיפול ובקבלת החלטות. זהו תהליך המעצים את ההורה הלא משמורן באשר לחובותיו ולזכויותיו ההוריות, אך גם את ההורה המשמורן באשר לחובות ולזכויות הנובעות מתפקיד זה. התערבות זו אינה מכוונת לגיוס זמן ומשאבים לפעילות קולקטיבית למען שינוי ברמת הקהילה והחברה, ובכך היא אינה עונה על הקריטריון הנוסף של העצמה, זה של יצירת שינוי ברמת החברתית.¹⁰⁴ אלא שלשינויים ברמת הפרט והמשפחה הפרטנית יש השפעות מצטברות, וסוג התערבות זה תואם את השינויים ואת המגוון בדפוסי חלוקת התפקידים במשפחה העכשווית, ובייחוד בכל הנוגע לשינויים בתפקידי ההורים במשפחות, בכלל, ובמשפחות גרושות, בפרט.¹⁰⁵ השימוש במסגרת הקבוצתית הכוללת אימהות ואבות, מעבר להתערבות הפרטנית עם הורה או זוגות הורים, יוצרת הזדמנות לבחינת תפקידים אימהיים ואבהיים מחוץ להקשר של הסכסוך הזוגי המסוים, ובכך היא עשויה להרחיב את נקודת המבט האישית גם לספרות ציבוריות רחבות יותר.

הטבלה המוצגת להלן מסכמת את בחינת ארבע הפרקטיקות שהוצגו בפרק זה משני היבטים: הראשון הוא מידת היותן פרקטיקות מעצימות, והשני הוא עד כמה מבטאות פרקטיקות אלו את המובחנות של יח"ס כשירות סוציאלי ביחס למערכת המשפטית שלצדה, או שמא בתוכה, הוא פועל.

Family Court Review 97 (2005). מחקר שנערך לאחרונה בישראל מטיל ספק ביכולתן של הסדנאות להביא לשינוי מהותי באופן החשיבה וההתנהגות של ההורים המשתתפים בהן, אך נלמד כי ההורים מייחסים חשיבות רבה למידע שהם מקבלים בסדנאות בקשר לדרכי חשיבה ומודעות שלהם להתנהגותם. מרבית ההורים (66.6%) ראו בסדנאות מקור תמיכה משמעותי, חשו כי רכשו כלים ומידע יישומי, אך בכל זאת סברו כי תרומת הסדנה להתמודדות ילדיהם עם הגירושין – קטנה. ראו: אופק, לעיל הערה 101.

104 סדן, לעיל הערה 5.

105 אחד הביטויים לכך היא ההתמודדות עם "סוגיית הגיל הרך". על פי חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תשכ"ב-1962 סעיף 25, "ילדים עד גיל 6 יהיו אצל אמם אם אין סיבות מיוחדות להורות אחרת". שינויים חברתיים המשפיעים על תפקידי אימהות ואבות ומעורבות גוברת של אבות בטיפול בילדיהם וגידולם וכן עמדות חברתיות לגבי אימהות ואבהות – אלה מערערים על תפיסת יסוד זו. בישראל ובעולם נבדק מחדש הרציונל לתפיסה זו וביטוייו בחוק. ראו: הקר ושמיר, לעיל הערה 8. מאמרם של הקר ושמיר עוסק בשלושה פסקי דין בערכאות השיפוטיות השונות ביחס למשמורתו של קטין שאמו ביקשה להגר עמו לחו"ל.

דורית אלדר-אבידן

טבלה מס' 1 : בחינת סוגיות בפרקטיקה של יח"ס הנוגעות להעצמה ולמובחנות

תחום ההתערבות	העצמה	מובחנות / היטמעות
הבקשה ליישוב סכסוך (כהגדרתה בחוק)	כלי זה נתפס ככלי מעצים. בתהליך החקיקה – נועד לתת מענה לביטוי חוסר הנחת הציבורי מ"מירוץ הסמכויות", אך יעילותו בנושא לא הוכחה. ברמת הפרט – מאפשר שליטה על התהליך מראשיתו וסוברניות בקבלת החלטות.	הבקשה ליישוב סכסוך היא כלי משפטי – יש להגיש בקשה זו (כחלופה לתביעות משפטיות אחרות) בבית המשפט, והוא המעביר בכל מקרה כזה את המשך הטיפול ליחידת הסיוע.
גישור ביחידת הסיוע	הגישור הוא כלי מעצים ברמת הפרט – משאיר בידי המתדיינים יכולת לקבל החלטות (כחלופה להפקעת קבלת ההחלטות מהם והעברתה לבית המשפט); מעצים צדדים חלשים – הצד שנגישותו לכסף ולעורכי דין פחותה (בייחוד נשים), הצד החלש יותר בעניין מעורבות הורית עתידית (בייחוד אבות). הגישור הוא גם ביטוי לפרקטיקה מעצימה – תפיסה שעל פיה המגשרת משהה את מומחיותה ובוחרת בתפקיד של מאפשרת (facilitator) בהנחה שההורים הם המוכשרים ביותר לקבוע את עתידם ואת עתיד ילדיהם.	מודל הגישור הייחודי ביחידת הסיוע התגבש על רקע של מתח בין צרכים משפטיים לטיפוליים. המודל מזהה את המיקוד בתפיסות ובערכים טיפוליים, והגישור ביח"ס שם דגש על מתן מענה לצרכים נפשיים ורגשיים, על עיבוד הפירוד ועל מרחב המאפשר התמודדות עם הגירושין ומשמעותם. המודל מזהה גם את צורכי בית המשפט בקבלת הסכם העונה על קריטריונים משפטיים, ויח"ס קלטו לעבודה משותפת עורכות דין מטעם הנהלת בתי המשפט השותפות לגישור. כמו כן השימוש בגישור בויקה ישירה לדיון המשפטי מאפשר הסכמים חלקיים, הסכמי ביניים ואישורם תוך כדי התהליך, תוך שימוש חיובי בסמכות בית המשפט.
שמיעת קולם של ילדים בבית המשפט לענייני משפחה	לשמיעת קולם של ילדים משמעות מעצימה עבור הילדים. קולם בא לידי ביטוי עד כה רק באמצעות מפגש עם פקידות הסעד או עם מומחיות מטעם בית המשפט, אולם כעת מתרחבת ההודמנות הניתנת להם להשמיע קולם ישירות	האמנה לזכויות הילד ותפיסות חברתיות משתנות מגבירות את ערנות המערכת המשפטית ואף לוחצות עליה להיערך לשמיעת קולם של ילדים. שופטים רבים אינם תופסים עצמם כמיומנים בתחום זה. גיבוש דרכי עבודה עם

**בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע
שליד בתי המשפט לענייני משפחה**

<p>יח"ס מאפשר יצירת מרחב משותף של שימוש בכישורים מובחנים של העובדת הסוציאלית עם השופטת, אך מרחב זה מבוסס על איזון עדין בין המטרות כפי שהן נתפסות על ידי שתי הפרופסיות, שהמאמץ לשמרו דורש למידה נוספת.</p>	<p>במפגש עם השופטת, בדרך כלל לאחר הכנה ובהשתתפות עובדת סוציאלית מיחידת הסיוע שתפקידה לאפשר מפגש שיתאים לצורכי הילדים ולגילם.</p>	
<p>פרקטיקה זו מובחנת לחלוטין באשר לצד המשפטי, אך ייחודה (לעומת קבוצות הורים בקהילה) הוא בפעולתה במסגרת בית המשפט – הן מפאת העיתוי (תוך כדי ההליך המשפטי) הן מבחינת תפיסתה כשואבת כוחה מסמכות כוללת של המערכת השיפוטית.</p>	<p>מידע הוא כוח: הסדנאות יכולות להיתפס כאמצעי מעצים, שכן המידע ועיבוד התהליך מחזקים הורות (של שני ההורים) הנחלשת בעת משבר הגירושין, ובייחוד את ההורה החלש במעמדו ביחס למשמורת (בדרך כלל האב), לכיוון של מיקוד בצורכי הילדים במקום במאבק.</p>	<p>סדנאות להורים בהליכי פירוד וגירושין</p>

ה. מבט לעתיד

יחידות סיוע נמצאות בתהליך התפתחותי מתמשך. מאז הקמתן הוגדרו תפקידים ונקבעו דרכי התערבות, ואלה ממשיכים להתגבש ולהשתנות על בסיס הרחבת הידע וזיהוי הצרכים של הלוקחות, ועל פי שינויים שעוברות מערכות משיקות (כגון שינויים בחקיקה, במדיניות בתי המשפט ובשירותי הרווחה). במקביל נמשך תהליך למידה מהנעשה בעולם. המודעות הגוברת לערך של דרכי יישוב סכסוך וגישור בשלב מוקדם ככל האפשר עומדת בבסיס החיפוש אחר דרכים לכוון מספר רב ככל הניתן של משפחות מסוכסכות לנתיב זה כדי לסייע להן למצוא פתרונות מוסכמים לסכסוך ולהימנע מהסלמתו. מכיוון שאין צפוי שינוי של הסטטוס קוו לעניין פיצול הסמכויות בישראל בין בתי הדין הדתיים לבית המשפט האזרחי, וכדי לצמצם את הפער בשירותים הטיפוליים המוצעים על ידי שתי המערכות, קיימת הצעת חוק להקמת יח"ס גם בבתי הדין הדתיים, הנתמכת על ידיהם. החלת השירות גם על בתי הדין הדתיים תאפשר בעתיד יצירת מנגנונים אחידים של יישוב סכסוך וגישור לגבי כל המתדיינים. הפיכת דרכי יישוב סכסוך למנדטוריות לפני כל דיון משפטי יכול להפוך את הנושא הכלכלי, המשמש כ"הגולגולת הרכה", לפתיר ואת ההסכם כ"רע במיעוטו" בעיני הצדדים, ובמקביל לתת מענה לצרכים רגשיים ונפשיים הנלווים למשבר שבו נתונה המשפחה. כך יוכל שיעור גדול מסכסוכי הגירושין להיפתר בעלות

מינימלית ותוך צמצום הנזק. מתוך העמדה הטיפולית, לתפיסתי ככל שיגדל מספר המשפחות המשתמשות בכלי זה של יישוב סכסוך בשלב המוקדם ביותר, כן יצטמצם הנזק הנגרם מהסלמה בתהליך האדוורסרי. אמנם, הכפילות במערכת המשפטית (האזרחית והדתית) לא תייתר את "מירוץ הסמכויות", אך לפחות יחויבו הצדדים לנסות ולהגיע לפתרון מוסכם לפני שיחלו בהליכים המעצימים את העימות.

המגמה העולמית והמקומית של צמצום משאבים ממשלתיים מעלה שאלות הנוגעות לאופן שבו יתפתחו בעתיד תפקידיה של יחידת הסיוע. הרחבת המנדט באופן שיפנה את כלל המתדיינים ליישוב סכסוך בשלב הראשון תגרום ליח"ס להפוך למעין תחנת אבחון ראשונית. אחת הסכנות במצב זה היא כי יח"ס, שהטיפול שלהן אינו כרוך בתשלום, תהפוכנה ל"שירות לעניים", ואילו בעלי היכולות הכלכליות יופנו לשירותי גישור בקהילה הכרוכים בעלות כספית. אם אכן כך יקרה, יפגע הדבר בשירות לא רק מבחינת הרצייה החברתית של השימוש בו, אלא גם מבחינת מעמדו במערכת המשפטית ויכולתו להשפיע ולמלא את התפקידים הנוספים שלשמן קם. לתפיסתי, יהיה בכך צעד נוסף של צמצום אחריות המדינה כלפי אזרחיה, והפגיעה עלולה להיות בעיקר כשרמת העימות גבוהה, ויש צורך בסמכותו של בית המשפט.

חשש נוסף הוא הפיכתן של יח"ס ליחידות גישור שזהו תפקידן הבלעדי. זאת בניגוד למנדט הרחב יותר שיש ליח"ס בטיפול רחב היקף במשפחות המתדיינות בבית המשפט. בהקשר זה יש לזכור כי על פי חוק בית המשפט לענייני משפחה, כל ענייניה של משפחה, ולא רק של משפחה בעת גירושין, הם בסמכות בית המשפט, ולפיכך (לבד מאימוץ) הם גם בסמכות טיפולה של יחידת הסיוע. המיקוד הרב בענייני גירושין נובע מריבוי התביעות בתחום זה, אולם במקרים רבים מטפלת יח"ס גם בסכסוכים משפחתיים אחרים, כגון יחסים בין אחים בוגרים, סוגיות עסקיות-משפחתיות, ירושה, יחסי הורים וילדים בוגרים. מיקוד בלעדי בגישור, ובייחוד בגישור בגירושין, עלול לפגוע בפיתוח דרכי התערבות נוספות והתאמתן לצרכים של המשפחות המתדיינות.

ביקורת כלפי יחידת הסיוע נוגעת לכמה תחומים: אחד מהם הוא היעדר הסברה נרחבת של השירות באשר לקיומו ולתפקידיו, ובייחוד באשר לאפשרות השימוש בבקשה ליישוב סכסוך. בהיעדר שיווק, שהאחריות לו היא של הדרג הניהולי של יח"ס, של משרד הרווחה ואף של המערכת המשפטית, רבים אינם משתמשים בשירות שהם זכאים לו ושיכול לתת מענה הולם לצורכיהם. תחום נוסף נוגע למידיות ההתערבות, הנתפסת בדרך כלל כיתרון, אך היא מעוררת חששות לגבי היכולת להעמיק בבדיקת סוגיות הקשורות למרכיבי ההסכם, כגון שמירה על טובת הילדים במשמורת משותפת. ביקורת זו מאוזנת על ידי התפיסה שעל פיה השארת הזכות של ההורים להחליט החלטות לגבי ילדיהם משמרת את מקומם ואת תפקידם באופן מעצים.

בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה

תהליך מתמשך של מחקר והערכת דרכי ההתערבות ותוצאות ההתערבות הוא הכרחי לשמירת חינוכותו של כל שירות טיפולי, אך אין די במחקר עצמו אלא יש הכרח בפתיחות שתאפשר אימוץ ויישום של מסקנות ותוצאות לשם שימור התחדשותו של השירות לאורך זמן.

שימורן של יח"ס כשירות רלוונטי מותנה בהקפדה על רמה מקצועית גבוהה ביותר, בקשר הדוק עם הקהילה ובשזירת המענים המקצועיים באלה הקיימים בקהילה (למניעת כפילויות). סוגיה זו נוגעת גם בשאלת המובחנות של יח"ס לעומת המערכת המשפטית. במקרים שבהם מחויבות העובדות הסוציאליות למערכת המשפטית מטשטשת את העדפת המשפחות כלקוח המועדף, והרצון לרצות את המערכת המשפטית גבוה במיוחד, גוברת הסכנה של העדפת הערכים ועולם התוכן המשפטיים על אלה של השירות הטיפולי. הניסיון האוסטרלי מראה כי אחת הסיבות להיחלשותן של יח"ס במערכת המשפטית שם, עד לצורך ברפורמה מקיפה שהעבירה רבים מתפקידיהן לשירותים אחרים, נבע מהזדהות-יתר של נשות המקצועות הטיפוליים עם המערכת המשפטית שבה עבדו. זו הייתה קשורה גם להיעדר תחלופה של עובדות במשך שנים רבות. מכאן כי אחת הסכנות האורבות לפתחן של יח"ס היא אבדן הרעננות המאפיינת אותן כשירות חדש והיכולת לשמר את גבולות הארגון והתפקיד באופן שיספק את המענה ההולם ביותר ללקוחותיו. יחידות סיוע יצטרכו להמשיך ולהתמודד עם הדילמות הנובעות מהמתח בין שייכות (העלולה להביא להיטמעות) ובין מובחנות ביחס למערכת המשפטית. מחד, קיים הרצון להיות חלק משמעותי של עבודת בית המשפט ולתרום ככל הניתן למשפחות המתדיינות בו, וייחודו של שירות זה בקרבה החוקית, הפיזית והרעיונית בין שני התחומים. מאידך, קיים ההכרח לשמור על מובחנות מקצועית, להימנע מהיטמעות ולפעול כשירות בעל ערך מוסף המבוסס על עקרונות מקצועיים ברורים ועל גוף הידע המקצועי של העבודה הסוציאלית, המשמר מומחיות נפרדת. להערכתנו, ההתמודדות עם שאלה זו הושפעה מתחילת הדרך, וממשיכה להיות מושפעת, ממערכת היחסים המסוימת הנוצרת בין כל יחידת סיוע לבית המשפט שבו היא פועלת, עד כי אין אחידות בין היחידות בנוגע למידת המובחנות שלהן מהמערכת המשפטית, ונדרשת ערנות מתמדת לדילמה זו. שונות זו מחייבת אף היא ערנות וגיבוש מדיניות ברורה ואחידה.

יח"ס הוקמו כדי להציע שירות ייחודי הממוקם בממשק המשותף למערכת המשפט ולמערכת הרווחה. פיתוחו של השירות החדש לווה בחשש של שתי המערכות גם יחד: חששה של המערכת המשפטית משותפות עם גורם מקצועי בעל ערכים, תפיסות עולם ודרכי עבודה השונים באופן מהותי מאלה העומדים לרשותה, לצד חשש מערכות הרווחה מתחרות על משאבים, על מעמד ועל תפקידים שנתפסו כעלולים לייתר את קיומם של גורמים מקצועיים קיימים או להדיר אותם ממרכז העשייה המקצועית. דרכי העבודה המתגבשות במרחב המשותף משקפות את התפתחותו של השירות החדש. במקביל הן גם

דורית אלדר-אבידן

מהוות מקרה פרטי של תהליך רחב יותר: בעולם המאופיין במורכבות, שיתוף פעולה בין תחומי ידע שונים הופך להכרחי ואף למובן מאליו. סוגיות אתיות וטיפוליות מחייבות שותפות בין התחומים השונים, כגון עולם המדע, הרפואה, המשפט, הפילוסופיה והרווחה. המערכות מזהות במידה גוברת את ההכרח בהתייחסות רב מקצועית (אינטר-דיסציפלינרית), שרק היא מאפשרת התייחסות הוליסטית לצרכי הפרט והחברה.